

جغرافیا و روابط انسانی، بهار ۱۴۰۱، دوره ۴، شماره ۴، صص ۷۳۵-۷۰۸

دگرگونی‌های اقتصاد روستایی در پرتو اصلاحات ارضی

(نمونه پژوهی: روستای گچگران از توابع بخش مرکزی شهرستان ممسنی)

هادی اعظمی^۱، سید محمد حسین حسینی^{۲*}، وحید صادقی^۳

۱- دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد و رئیس انجمن ژئوپلیتیک ایران

۲- دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه علامه طباطبائی

۳- دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

mh.hossein25@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۷

چکیده

اصلاحات ارضی به‌عنوان یکی از اصول انقلاب سفید طی دوره پهلوی دوم، شرایط اقتصاد روستایی و ساختار ایلات و عشایر را تحت الشعاع قرار داد. در این میان، ساختار ایلی - عشیره‌ای ممسنی دستخوش تحولات درون‌ایلی شد و زمینه برای نقش‌آفرینی شرکت‌های تعاونی تولید روستایی، زارعین و دیگر نیروهای اجتماعی در فضای اقتصاد روستایی هموار شد. تحت این شرایط، روستای گچگران واقع در بخش مرکزی شهرستان ممسنی و مرکزیت دهستان بکش یک بیش از پیش دچار دگرگونی اقتصادی و در تحولات اقتصادی ابراز وجود نمود. از این رو، این پرسش مطرح است که اصلاحات ارضی چه تأثیری بر اقتصاد روستای گچگران از توابع بخش مرکزی شهرستان ممسنی داشته است؟ پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز به روش اسنادی و میدانی (مصاحبه و مشاهده) گردآوری شده‌اند. برآیند مطالعات صورت گرفته نشان داد اصلاحات ارضی ضمن تزلزل در ساختار ایلی - عشیره‌ای ممسنی، اقتصاد روستایی گچگران (عرضه‌های عمرانی، دامداری، باغداری، کشاورزی، صنایع دستی و کارگاه‌های تولیدی) را متحول ساخته، به طوری که دگرگونی‌های اقتصادی این سکونتگاه روستایی با وقوع انقلاب اسلامی و اجرای برنامه‌های توسعه روستایی تا سال ۱۴۰۰.ش شتاب گرفته و کشاورزی و واحدهای تولیدی کوچک بیش از دامداری مورد عنایت ساکنان قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: اصلاحات ارضی، اقتصاد روستایی، شهرستان ممسنی، گچگران.

۱. مقدمه

اصلاحات ارضی یکی از مهم‌ترین رویدادهای تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود که بُن‌مایه‌های ساختار ایلی - عشیره‌ای را طی دوره پهلوی دوم دگرگون ساخت. گستره دامنه اصلاحات ارضی در عمق جامعه ایرانی و دوردسترین روستاهای کشور، توجه بسیاری از صاحب‌نظران را به خود معطوف ساخت. به زعم لمبتون، اصلاحات ارضی مهم‌ترین حادثه ایران بعد از انقلاب مشروطه بوده است (نوروزی و شهبازی، ۱۳۹۹: ۹۸). در این چارچوب، ایل ممسنی با برخورداری از طوایف و تیره‌های متعدد در متن تحولات ناشی از اصلاحات ارضی قرار داشت، به طوری که تضعیف جایگاه اجتماعی - سیاسی و پایگاه اقتصادی خوانین و کدخدایان ممسنی در رأس هرم ایلی - عشیره‌ای، آنها را به سوی عقد پیمان «تهرانپارس» و اتحاد با ایلات بویراحمد و راه‌اندازی جنگ تنگه «گجستان» در سال ۴۲- ۱۳۴۱ ه.ش سوق داد. تحت این شرایط، نه تنها نظام قشربندی اجتماعی و مناسبات ارباب - رعیتی دچار تحول و دگردیسی شد، بلکه اقتصاد ممسنی که بر بنیاد شیوه زیست ایلیاتی و دامداری استوار بود، دستخوش دگرگونی شد. به این معنا که زمینه برای یکجانشینی آحاد انسانی ایل ممسنی فراهم شد و سکونتگاه‌های روستایی در نظام تولیدی ممسنی بیش از پیش حائز اهمیت شدند. در این راستا، روستای گچگران در بخش مرکزی شهرستان ممسنی، نقش مرکزیت دهستان بکش را در تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی برعهده گرفت. موقعیت شبه‌جزیره‌ای این سکونتگاه روستایی در مجاور رودخانه کئی از یکسو و اراضی زراعی حاصلخیز از سوی دیگر، توجه مجریان و متولیان شهرستانی و نخبگان بومی گچگرانی تبار را به سوی تحولات عمرانی و سرمایه‌گذاری اقتصادی این سکونتگاه روستایی سوق داد تا از قِبل آن به بهره‌وری و تأمین امنیت چرخه غذایی شهرستان دست یابند. بر این اساس، به نظر می‌رسد تحولات عمرانی این سکونتگاه دربرگیرنده وضعیت کالبدی و زیرساختی باشد و در نتیجه اصلاحات ارضی، روند نوسازی منازل مسکونی شهرک گچگران آغاز شده باشد. بعد از انقلاب اسلامی در نتیجه برنامه‌های توسعه عمرانی و طرح هادی روستایی، فرآیند نوسازی این سکونتگاه تسریع شد. از سوی دیگر، تأسیسات زیرساختی (آب، برق، گاز، جاده، تلفن و غیره) طی دوران بعد از اصلاحات ارضی تا سال ۱۴۰۰ ه.ش تحولات عمده‌ای را پشت سر گذاشته است. علاوه بر این اقتصاد روستایی گچگران در بخش‌های تولیدی، کارگاه‌های تولیدی و خدماتی - رفاهی با دگرگونی‌هایی همراه بوده است. پژوهش پیش‌رو بر این پرسش متکی است که اصلاحات ارضی چه تأثیری بر اقتصاد روستای گچگران از توابع بخش مرکزی شهرستان ممسنی داشته است؟ در بیان فرضیه تحقیق به نظر می‌رسد که اصلاحات ارضی بر بنیاد تزلزل در ساختار ایلی - عشیره‌ای ممسنی، در بازتعریف الگوی معیشتی دامداری به کشاورزی و دگرگونی در زیرساخت‌های عمرانی روستای گچگران تأثیر داشته است.

۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر ماهیتی توصیفی - تحلیلی و به لحاظ هدف، جزو پژوهش‌های کاربردی - عملی است. ابزار گردآوری اطلاعات مبتنی بر داده‌های کتابخانه‌ای، بانک‌های اطلاعاتی اینترنتی، اسناد، مصاحبه و مشاهده میدانی است. مشاهده و

حضور در فضا توسط پژوهشگران طی چندین ماه مداوم و مصاحبه شبانه‌روزی با موی‌سپیدان و آگاهان محلی صورت گرفت. در این پژوهش، اصلاحات ارضی به مثابه متغیر مستقل و اقتصاد روستایی به‌عنوان متغیر وابسته است.

۳. چارچوب نظری

۱-۳. اصلاحات ارضی

اصلاحات ارضی^۱ عبارت است از تغییر بنیادی قواعد و روش‌های نظام زمینداری به منظور وفق دادن این نظام با لازمه‌های توسعه اقتصادی (افراخته، ۱۳۹۳:۱۸۲). به عبارتی، اصلاحات ارضی به معنای تغییرات اساسی در میزان و نحوه مالکیت اراضی به ویژه اراضی کشاورزی به منظور افزایش بهره‌وری عمومی جامعه بود. «قانون» اصلاحات ارضی مصوب سال‌های ۱۳۳۸ و ۱۳۳۹ ه.ش مجلسین شورای ملی و سنای پهلوی متشکل از هشت فصل و ۳۸ ماده و «لایحه» اصلاحی قانون اصلاحات ارضی مصوب ۱۹ دی ۱۳۴۰ ه.ش هیأت دولت شامل نه فصل و ۳۸ ماده است. این فصول عمدتاً دربرگیرنده کمک‌های فنی و روابط زراع و مالک است (نوروزی و شهبازی، ۱۳۹۹:۱۰۱). مراحل سه‌گانه اصلاحات ارضی عبارت بودند از: نخست؛ تقسیم اراضی عمده‌مالکان غایب از ده و محدود کردن مالکیت به میزان یک دو شش دانگ بود. طبق این قانون مالکیت زمین به نسبت میزان نسق زارعان به آنان به طور دسته‌جمعی واگذار گردید. دوم؛ به موجب قانون مرحله دوم، قانون مالکانی که زمین خود را به کشاورزان اجاره داده یا همراه با کشاورزان یک واحد زراعی تشکیل داده بودند، موظف به فروش زمین‌ها به اجاره دادن شدند یا آنکه آن را بین خود و کشاورزان تقسیم نمایند. سوم؛ در این مرحله پنج شقی که در مرحله دوم به زارعان پیشنهاد شده بود، از میان برداشتنند و کوششی به منظور از میان بردن مناسبات ارباب و رعیتی صورت پذیرفت (زاهد، ۱۳۸۷:۱۱۰).

۲-۳. اقتصاد روستایی

روستا در زبان پهلوی باستان، روستاک، رزداق و رسداق نامیده می‌شد و ناحیه‌ای خارج از شهر و مشتمل بر چند ده و مزرعه به شمار می‌آمد که در آن تولید روستایی حاکم بود. این مجموعه فضایی - مکانی بر بنیاد روابط اجتماعی و اقتصادی خاص و پیوندهای ویژه محیطی - اکولوژیکی، اجتماع معینی را به وجود می‌آورد که می‌توان آن را فضای روستا نامید (افراخته، ۱۳۹۳:۱۸). اقتصاد روستایی به تولید در بخش کشاورزی و صنایع وابسته به آن، بخش غیرکشاورزی شامل معادن، صنایع دستی، ساخت و ساز، تجارت، حمل و نقل، خدمات دولتی و شخصی گفته می‌شود که درآمدزایی برای ساکنان را به همراه دارد (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵:۱۳۲). عامل اصلی پایداری اقتصاد روستایی، توانمندسازی روستاییان و نظام تولید روستایی، تنوع تولید و ثبات قیمت محصولات، رشد مداوم تولید، کنترل و مقاومت در برابر عوامل مخرب طبیعی است (شایان و همکاران، ۱۳۹۱:۷۷).

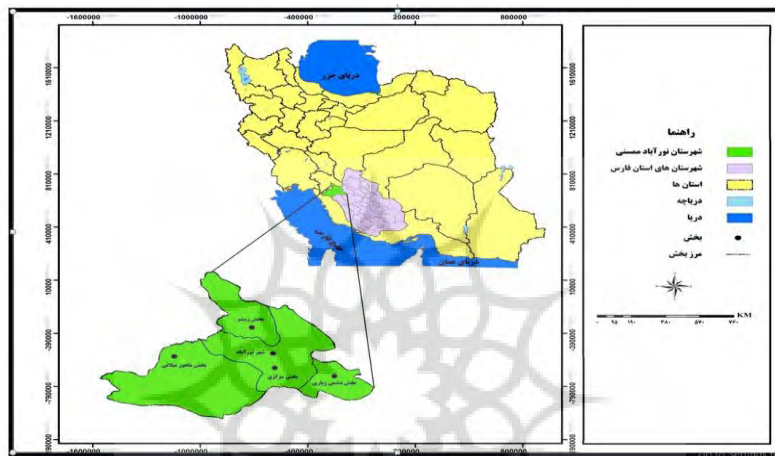
^۱. Land Reform

^۲. Village

۴. جغرافیای تاریخی، سیاسی و اقتصادی سکونتگاه روستایی گچگران

شهرستان ممسنی در شمال غربی استان فارس و غرب رشته کوه زاگرس قرار دارد که شامل دو گروه زبانی لری و ترکی قشقایی است. بخش مرکزی ممسنی به «بلوک ممسنی» شهرت دارد (حبیبی فهلیانی، ۱۳۸۴). این بخش با وسعت ۲۰۱۲ کیلومتر مربع و ۹۸۸۱۶ نفر جمعیت، بیشترین وسعت، تمرکز جمعیت و تراکم شبکه ارتباطی را در شهرستان دارد که شهر «نورآباد»، مرکز شهرستان به عنوان «منطقه هسته» شناخته می شود (کاویانی راد و همکاران، ۱۴۰۰).

نقشه شماره ۱. موقعیت جغرافیایی شهرستان ممسنی

(سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵).

سکونتگاه روستایی گچگران^۳ به لحاظ موقعیت جغرافیایی در بخش مرکزی شهرستان ممسنی و مرکز دهستان بکش یک واقع است. این روستا در فاصله ۳/۷ کیلومتری از شهر نورآباد و ۰/۷ کیلومتری از جاده ارتباطی اصلی (نورآباد به قائمیه) قرار دارد (منشی زاده و صادقی، ۱۳۸۹). بر اساس آخرین آمار سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت این سکونتگاه انسانی ۱۴۸۸ نفر است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵). وسعت جغرافیایی این سکونتگاه، ۲۵۰۰۰۰ مترمربع (۲۵ هکتار) و چتر «گچگران پهناور» دربرگیرنده شهرک گچگران و نوبندگان است. مجموع قلمرو جغرافیایی اراضی زراعی گروه های هشت گانه گچگران و گروه متفرقه، ۳۲۵/۵۵ هکتار است (شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، ۱۴۰۰). وجه تسمیه گچگران برگرفته از «گچ» موجود در بستر خاک تحت تأثیر چشمه آب گرم موسوم به «اُوگرو» در اطراف آن بوده که از فاصله دور به رنگ «سفید» قابل رویت است. لذا، کندکاو «گچ» موجود در اراضی این سکونتگاه و فروش آن به قیمتی «گران» طی گذشته های کهن در اطلاق این دانش واژه به آن نقش کلیدی داشته است (میرفتاح، ۱۳۵۶). وجود رودخانه و جویبارها در اضلاع شرقی،

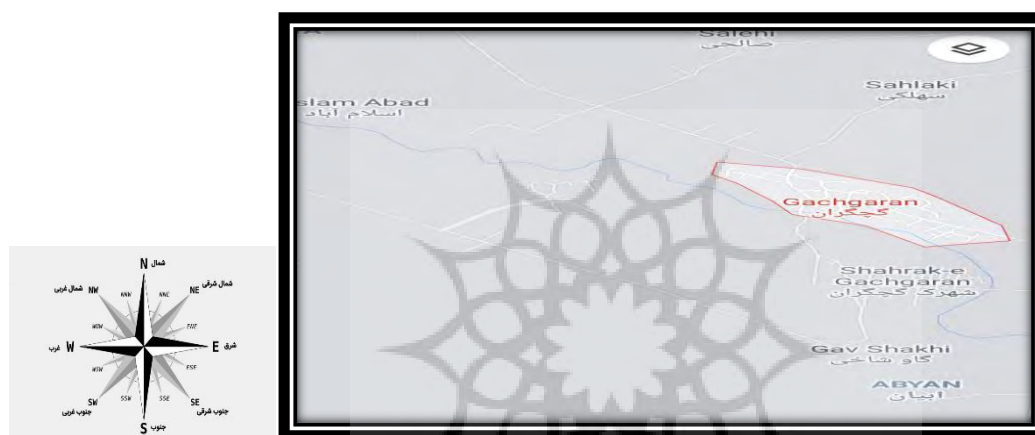
^۳. Core Area

^۴. Gachgaran

^۵. گروه های هشت گانه، گروه هایی هستند که پس از اصلاحات ارضی توسط شرکت تعاونی تولید روستای گچگران در هشت گروه قرار گرفتند تا به امر کشاورزی در اراضی زراعی روستای گچگران بپردازند.

شمالی و جنوبی گچگران، موقعیت این سکونتگاه را به صورت «شبه جزیره‌ای» درآورده است. با وجود این، چنین رودخانه‌ها و جویبارهایی قطع‌کننده ارتباطات فضایی سکونتگاه گچگران با سکونتگاه‌های مجاور هستند. به عبارتی، استقرار این رودخانه‌ها و جویبارها به همراه اراضی وسیع کشاورزی در مجاور روستای گچگران، شکل‌گیری یک خلاء جغرافیایی - فضایی میان این سکونتگاه و محله‌های شهر نورآباد را به همراه داشته است. به نظر می‌رسد این پدیده‌های جغرافیایی در متفاوت ساختن نوع مناسبات اجتماعی و سیاسی ساکنان با سایر احاد انسانی مستقر در شهر نورآباد و همچنین درون‌گرایی در پیوندهای خویشاوندی تأثیرگذار ظاهر شده‌اند.

نقشه شماره ۲: موقعیت جغرافیایی روستای گچگران

(Google Map, 2021)

به لحاظ پیشینه تاریخی، پیش‌زمینه‌کنش‌گری سیاسی نخستین نیاکان گچگرانی تبارها را می‌توان طی سال‌های ورود مهاجران لرستانی و بختیاری به منطقه ممسنی و قلمرو جغرافیایی طایفه بکش در حدفاصل کم‌گه دهک تا ملای نعل گلگون جستجو کرد. در این چارچوب، عقد پیمان مودت سیاسی میان ولی‌خان (بزرگ) بکش و گروه‌های مهاجر مبنی بر دفع راهزنان طایفه نوئی به وسیله تفنگ فتیله‌ای در اوایل دوره قاجاریه، استقرار آنها در این پیکره جغرافیایی موسوم به تیره «بابر سالار» را به همراه داشت. از این حیث، زیستگاه‌های «سَرکَته»^۶ و «تُل‌دعوا»^۷ را می‌توان بُن‌مایه نخستین تحرکات سیاسی انسان‌های این قلمرو قلمداد کرد. علاوه بر این، تمایل باشندگان زیستگاه‌های یاد شده به تأسیس سکونتگاه نوین تحت‌عنوان «گچگران» طی دهه ۱۲۷۰ ه.ش را می‌توان در همبستگی درونی ساکنان به منظور کنش سیاسی مؤثر دانست (حسینی، ۱۴۰۰: ۱۴۸). لذا، سلحشوران گچگرانی بر بنیاد خلق و خوی عاطفی و عرق تباری به سکونتگاه خود، به تحرکات سیاسی نظیر تعریف مرزهای جغرافیایی و نوع مناسبات خود با خوانین و اقدامات راهبردی همانند برپایی قلاع استراتژیک در برابر تهاجمات خارجی پرداختند که خود گویای مدیریت محلی امور روستا به سبک و سیاق عشیره‌ای و سنتی بوده است. در این

^۶. Babersalar

^۷. Sarketah

^۸. Tol Dava

چارچوب می‌توان به عقد قرارداد ۱۳۱۸ ه.ق میان معین‌التجار بوشهری و خوانین ممسنی به منظور مالکیت وی بر اراضی این منطقه اشاره کرد که برآیند آن تقابل سلحشوران گچگرانی تحت فرماندهی ملامیر کدخدای خود در قلعه کلی گچگران و شکست قوای معین‌التجار در پوزه نوبندگان و گچگران بود (صادقی، ۱۳۷۷).

اگرچه در اواخر دوره قاجاریه شیوه زیست ایلداری در ایل ممسنی در اوج خود قرار داشت، ولی سیاست تخته‌قاپوی رضاشاه در دروه پهلوی اول مبنی بر یکجانشینی ایلات، بر قلمرو جغرافیایی ایل ممسنی و فضای جغرافیایی گچگران تأثیر گذاشت. با تصویب قانون کدخدایی در سال ۱۳۱۴ ه.ش و اتخاذ سیاست «هر سکونتگاه؛ یک کدخدا»، نقش کدخدا در تحولات سیاسی و مدیریت محلی روستای گچگران برجسته‌تر شد، به طوری که به مثابه واسطه میان دولت مرکزی و رعیت عمل می‌کرد. علاوه بر این، کدخدای این روستا از کارویژه دوگانه نزد خوانین طایفه بکش برخوردار بود. به این معنا که از یکسو نقش میانجی و ضربه‌گیر رعیت در برابر خوانین و از سوی دیگر وظیفه اخذ منال از رعیت و واگذاری به مباشر خوانین را برعهده داشت (زکی‌پور و حیدری، ۱۳۹۹).

در این میان، حلقه موی‌سپیدان و متنفذین محلی سکونتگاه گچگران، با ایفاء نقش مشاور، رهنمودهای سیاسی را در اختیار کدخدا قرار می‌دادند. برخی از عمده‌مالکان و خرده‌مالکان روستا نیز قادر به اعمال نفوذ سیاسی بودند. با وجود این، رعیت و خوش‌نشین نقش چندانی در تحولات سیاسی نداشتند. در مجموع، نقش منصب کدخدا در مناسبات سیاسی و مدیریت محلی روستای گچگران تا اصلاحات ارضی پابرجای ماند و نیروهای اجتماعی، گروه‌های ذی‌نفوذ، رعیت و خوش‌نشین به فرمانبرداری و گرنش از فرامین وی می‌پرداختند (کاویانی‌راد و همکاران، ۱۴۰۰). با اجرای اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ ه.ش، خوانین تمام طوایف و کدخداهای تمام تیره‌ها و روستاها از هرم ساختار ایلی - عشیره‌ای ممسنی خلع شدند. علی‌رغم فروافتادن خوانین از این ساختار، آنها همچنان خواستار مالکیت بر روستاهای تحت سیطره کدخداهای بودند تا از این خلأ به نفع خود استفاده نمایند. از این‌رو، روستای گچگران به دلیل برخوردارگی از نقش مرکزیت دهستان بکش یک و اراضی زراعی مرغوب، مورد عنایت ولی‌خان کیانی بکش قرار گرفت تا به صورت شش‌دانگ از آن منال اخذ نماید. با وجود این، وقوع جنگ تنگه گجستان در قلمرو طایفه رستم علیه دولت پهلوی دوم در سال ۱۳۴۲ - ۱۳۴۱ ه.ش حبس خوانین ممسنی از جمله ولی‌خان کیانی بکش را به همراه داشت. تحت این شرایط زمینه برای اعلام استقلال روستای گچگران از املاک ولی‌خان فراهم شد. بر این اساس، موی‌سپیدان و متنفذین سکونتگاه گچگران ضمن دعوت از کرامت‌خان کیانی بکش و آقا سیدضیاء ابطحی سردفتردار، زمینه را برای خروج این روستا از مالکیت ولی‌خان کیانی فراهم ساختند. از این‌رو، تمام پلاک ۶ و ۹ روستای گچگران که در زمره املاک سادات فهلیان بود، از سوی سکنه این روستا طی چند فقره چک خریداری و توسط آقاسید ضیاء ابطحی ثبت و به تأیید کرامت‌خان کیانی رسید. بر این اساس، روستای گچگران «شش‌دانگ» باقی ماند و از پرداخت مالیات (منال) به ولی‌خان کیانی معاف شد. تحت این شرایط، نهادهای اداری مدرن نظیر انجمن ده (شورای معتمدین)، خانه انصاف و سپاه دانش خلأ کدخدا را در روستای گچگران پوشش دادند. در این

چارچوب، «سپاه دانش» یا «سپاه ترویج» (اصل ششم انقلاب سفید) در سال ۱۳۴۲ ه.ش با هدف آموزش روستائیان، «خانه انصاف» (اصل نهم انقلاب سفید) در سال ۱۳۴۵ ه.ش با هدف رسیدگی به اختلافات قضایی روستائیان و رفع نیاز آنان از مراجعه به مراکز قضایی شهر، و «انجمن ده» (شورای معتمدین)^۹ در سال ۱۳۵۳ ه.ش با هدف اقدامات عمرانی و زیربنایی اعم از آب، حمام، جاده و غیره به مدیریت محلی روستای گچگران پرداختند (حسینی، ۱۴۰۰: ۳۶۸). از سوی دیگر، زمینه برای نقش آفرینی توده مردم در دهه ۱۳۵۰ ه.ش فراهم گردید و ساکنان گچگران قادر به مشارکت سیاسی در سطح ملی شدند. بر این اساس، تحولات انقلابی و مبارزه مردمی علیه دولت پهلوی دوم در اواخر دهه ۱۳۵۰ ه.ش، ساکنان گچگران را بیش از پیش به سوی نقش آفرینی در تحولات سیاسی سطح کلان سوق داد، به طوری که در سال ۱۳۵۷ ه.ش به موج انقلاب اسلامی پیوستند. در بدو پیروزی انقلاب اسلامی و بهره‌مندی شهرستان ممسنی از حوزه انتخابیه، توده مردم روستای گچگران از حق تعیین سرنوشت سیاسی زیستگاه خود برخوردار شدند. لذا، مردم این روستا توانستند در انتخابات مجلس شورای ملی (سپس اسلامی) مشارکت و نامزدهای مورد نظر خود را طی یازده دوره انتخاب نمایند. علاوه بر این، با تصویب برگزاری انتخابات شورای اسلامی روستا در سال ۱۳۷۷ ه.ش و فعالیت شورای حل اختلاف و دهیاری در اوایل دهه ۱۳۸۰ ه.ش، عصر جدیدی در مدیریت محلی روستای گچگران آغاز شد که به نقش آفرینی در بستر سنتی و ایلی - عشیره‌ای پرداختند.

۵. یافته‌های تحقیق

به‌طور کلی تأثیر اصلاحات ارضی بر اقتصاد روستای گچگران را می‌توان در ابعاد عمرانی (وضعیت کالبدی، زیرساخت‌ها و ارتباطات)، تولیدی (دامداری، باغداری، کشاورزی و صنایع دستی)، کارگاه‌های تولیدی (خشت‌زنی، چوب‌بری، بلوک‌زنی، مصالح ساختمانی، مرغداری و غیره) و خدماتی - رفاهی (فروشگاه تعاونی، کارخانه برنج‌زنی، جایگاه سوخت CNG و مغازه‌ها) بررسی نمود.

۱-۵. عمرانی

۱-۱-۵. وضعیت کالبدی

برنامه‌ریزی کالبدی به‌عنوان یک فرآیند نظام‌بخش بر سازماندهی، جهت‌دهی، تسهیل‌گری و مدیریت رشد و توسعه سکونتگاه‌های انسانی منطبق است. این نوع برنامه‌ریزی، حفاظت و استفاده کارآمد و پایدار از زمین و منابع مرتبط با آن را مورد توجه قرار می‌دهد (پورطاهری، ۱۳۹۶: ۲۳). در خصوص تغییر و دگرگونی کالبدی سکونتگاه گچگران، باید اشاره کرد که پس از سنگ‌بنای این سکونتگاه در دهه ۱۳۷۰ ه.ش، ریخت و سیمای آن با توجه به شیوه زیست ایلپاتی، مبتنی بر کپرنشینی (کومه) و بهره‌گیری از چوب و برگ درختان بلوط، بن و نی‌زارها بود. با وجود این، طی دوره پهلوی اول، کدخدایان و برخی از متنفذین و بزرگان دارای اقامتگاه سرشار از مصالح خشت بودند. علاوه بر این، موقعیت جغرافیایی

^۹ شورای معتمدین روستای گچگران متشکل از ۳ نفر بود که توسط مردم انتخاب می‌شدند.

منزل روستایی در مجاور چشمه «موردی» گچگران و حول محور قلعه کدخدای روستا و دامنه‌های اطراف آن متمرکز بود. از دوره پهلوی دوم تا اصلاحات ارضی (۱۳۴۱ ه.ش)، به تدریج از کپرنشینی کاسته، و بر میزان مسکن‌های خشتی و گلی افزوده شد. این نوع مسکن‌ها که فاقد برنامه‌ریزی و معماری مدرن و دارای عناوین محلی «باشتکی»، «پنج‌دری» و «هشتی» بودند، چنین ویژگی‌هایی داشتند: سقف چوبی به صورت زنبک،^{۱۱} آندیر،^{۱۲} درب چوبی برخوردار از آهن (جهت تشخیص هویت زنان و مردان)، قطر نیم‌متری دیوارها، بالاخونه برای مهمانان ویژه (هم چشم)، کارویژه گرمایشی در فصل زمستان و سرمایه‌های در فصل تابستان، وجود اجاق (چاله‌تشی) با کارویژه‌های گرمایشی و آشپزی، چاه دستی و دولچه جهت شستشو و طویله برای نگه‌داری گوسفندان و چارپایان (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

با وجود این، یکی از تأثیرات اصلاحات ارضی، تأسیس شهرک گچگران در سال ۱۳۵۳ ه.ش بود؛ چراکه ساخت مسکن‌هایی مستحکم همراه با کاربرد مصالح ساختمانی جدید (نظیر بلوک، سیمان، ماسه، تیرآهن، گچ، سنگ، درب و پنجره آهنی، طراحی طاقچه و غیره) تا سال ۱۳۵۷ ه.ش رواج پیدا کرد، به طوری که از این شهرک به مثابه منطقه «آعیان‌نشین» گچگران یاد شد. با پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ه.ش)، اخذ سیمان و تیرآهن از بخش مصالح فرمانداری ممسنی مورد توجه ساکنان گچگران قرار گرفت و به تدریج فضای جغرافیایی این سکونتگاه گسترش یافت. لذا، این سکونتگاه به دو بخش «مال‌بالا» و «مال‌دومن» تقسیم شد. با توجه به طرح بهسازی مسکن روستایی (برنامه اول تا سوم توسعه) طی سال‌های ۸۳-۱۳۶۸ ه.ش، استفاده از مصالحی همچون بلوک، تیرآهن، تیرچه بلوک، طراحی اتاق خواب‌های بیشتر (با توجه به تعداد زیاد فرزندان)، رنگ‌آمیزی (سفید و سبز) و طراحی سقف در ساخت منازل گچگران کاربرد پیدا کرد. بنابراین، با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی و تدوین معماری ساختمان‌ها، سیمای جدیدی از منازل روستایی هویدا شد که تا اواسط دهه ۱۳۸۰ ه.ش استمرار پیدا کرد. تسریع روند نوسازی عمرانی سکونتگاه گچگران را می‌توان در اواسط دهه ۱۳۸۰ ه.ش به بعد (۱۳۹۵ - ۱۳۸۵ ه.ش) مشاهده کرد که منازل مسکونی در چارچوب طرح ویژه بهسازی و نوسازی مسکن روستایی (برنامه چهارم و پنجم توسعه) به واسطه برنامه‌ریزی هدفمند، نظارت دهیاری و کاربست‌پذیری سبک معماری شهری، سیمایی شیک و نوین پیدا کردند. عواملی نظیر پرداخت وام نوسازی مسکن (بنیاد مسکن)، اعمال تغییرات و بازسازی تأسیسات زیرساختی (آب، برق، گاز، جاده و غیره) از سوی نهادهای دولتی ذیربط در سکونتگاه گچگران، نقایص فنی و مهندسی ساختمان‌ها (عدم کاربست شناژ در آنها) و ضعف ایمنی آنها در مقابل زلزله از یکسو و افزایش توانمندی مالی و سطح قدرت خرید برخی از متمولین و کارگزاران طبقه متوسط و آشنایی آنها با شبکه اینترنت، فضای مجازی و شهرهای همجوار (به ویژه

۱: Murdi

۱۱. آشپزخانه خشتی کوچک

۱۲. زنبک (Zanbak) عبارت بود از: قرار دادن بوریای بافته شده از برگ نخل بر روی سقف منازل و ریختن گِل بر روی آن.

۱۳. آندیر (Andir) عبارت بود از: مالیدن گِل و کاه به پشت بام بعد از انجام عملیات زنبک‌زنی.

شیراز) از سوی دیگر، ساکنان این سکونتگاه را به سوی مقاوم‌سازی بنای ساختمان با استفاده از مصالحی همانند آجر، میلگرد، بتن و ایزوگام جهت ساخت و ساز ساختمان‌های دوطبقه، نمای تاج ساختمان‌ها، بهره‌گیری از نی چیت و برزنت سوق داد. از این‌رو، ساخت و ساز منازل این روستا به تدریج به سوی استفاده از شنارژ پیش رفت تا اتصال پی و فونداسیون‌ها به یکدیگر صورت گیرد. علاوه بر این، حمام و سرویس بهداشتی به تدریج از درون حیاط منزل به فضای داخل خانه تغییر مکان داد. آشپزخانه‌ها به سبک و سیاق نوین تحت‌عنوان «اُپن» طراحی شدند که فضای آشپزخانه و پذیرایی را یکپارچه ساخت. احشام و حیوانات موجود در طویله و انبار مخصوص نگهداری علوفه دام نیز کاملاً از فضای درونی حیاط منزل حذف گردید و دامداران به طراحی فضایی جداگانه (گله‌دونی) از محیط منزل برای نگهداری آنها پرداختند. با وجود این، خشک‌سازی محصولات کشاورزی نظیر شلتوک در فضای حیاط منازل صورت گرفت که تا سال ۱۴۰۰ ه.ش همچنان در برخی منازل روستای گچگران استمرار یافته است (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

در یک مقایسه از فضای جغرافیایی سکونتگاه گچگران، روند نوسازی منازل در فضای جغرافیایی محله مال‌بالا نسبت به محله مال‌دومن چشمگیرتر بوده است که مهم‌ترین دلیل آن را می‌توان در تمرکز و درهم‌تنیدگی منازل مسکونی مال‌دومن و فقدان فضای کافی به منظور عقب‌نشینی از حریم جاده جستجو کرد. از سوی دیگر، پس از سال ۱۳۸۸ ه.ش زیرساخت‌های عمرانی روستای گچگران نظیر زیرسازی و آسفالت جاده اصلی (خیابان آزادی) و کوچه‌های فرعی، نام‌گذاری و کانال‌کشی در دستور کار دهیاری قرار گرفت و سیمای گچگران را دگرگون ساخت. علاوه بر این، بازسازی پُل مواصلاتی روستای گچگران به سکونتگاه‌های مجاور (نظیر شهرک، آبیان و عالیوند) در اواخر دهه ۱۳۸۰ ه.ش، نقش بسزایی در تسهیل عبور و مرور ساکنان ایفاء کرد. بازسازی مدارس ابتدایی و راهنمایی گچگران در دهه ۱۳۹۰ ه.ش از دیگر اقدامات عمرانی است که جلوه‌ای مدرن به این سکونتگاه بخشید. سیما و کالبد منازل مسکونی این سکونتگاه از اواسط دهه ۱۳۹۰ ه.ش یعنی فاصله سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶ ه.ش (برنامه ششم توسعه) به سوی منازل ویلایی لوکس و مدرن با کارویژه تفریحی (مُبلمان، آلاچیق، استخر، سنگ‌فرش، سقف کاذب، لوستر کریستالی طلایی سقف، پرده سلطنتی، پرده حریر، درختچه و حوضچه) سوق پیدا کرد و از طراحی تعداد اتاق‌های متعدد که محدود ساختن فضای زیست را به همراه داشت، خودداری شد. این نوع منازل لوکس در منطقه نوبندگان گچگران چشمگیرتر هستند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

۱-۵-۲. زیرساخت‌ها و ارتباطات

وضعیت زیرساخت‌ها و ارتباطات سکونتگاه گچگران را می‌توان طی ادوار مختلف تاریخی ارزیابی کرد. نخستین شاخص، آب است. این سکونتگاه تا اواخر دوره پهلوی دوم (۱۳۵۵ ه.ش)، فاقد آب آشامیدنی لوله‌کشی بود و آب مورد نیاز ساکنان

به وسیله ابزارهایی همانند دول^۴ و مَشک^۵ از چشمه‌موردی و سایر چشمه‌ها تهیه و در محلی به نام چل‌مَشکی^۶ نگه‌داری می‌شد. از این‌رو، «شورای معتمدین» گچگران موضوع دسترسی به آب شرب را در دستورکار قرار داد. بر این اساس، مبلغ ۵۰۰ تومان از هر خانوار جمع‌آوری و یک چاه حفر گردید و از محل چاه اخیر تا درون کوچه‌های روستا، لوله‌کشی و بدین ترتیب ساکنان از آب شرب بهره‌مند شدند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ه.ش)، «انجمن اسلامی» جایگزین شورای معتمدین شد و به خدمات‌رسانی در این حوزه پرداخت. طی گذار زمان به دلیل بارش اندک باران، چاه مذکور با کمبود ذخایر آبی و بحران آب مواجه شد و سکنه گچگران تا اواخر دهه ۱۳۷۰ ه.ش منابع آب خود را از طریق مخزن و منبع آب مستقر در قلمرو جغرافیایی خود (مجاور پل مواصلاتی گچگران - شهرک) تأمین نمودند. نماینده وقت شهرستان ممسنی در اوایل دهه ۱۳۸۰ ه.ش دستور اتصال خطوط لوله آب گچگران به آب شهری را صادر کرد که به موجب آن، آب آشامیدنی این سکونتگاه از شهر نورآباد تأمین شد. در مجموع، با اتصال خطوط لوله آب گچگران به شهر نورآباد، فرآیند نوسازی و تعمیر این خطوط فرسوده آغاز شد و اداره آبفای مسئولیت هرگونه نقص فنی در این خطوط را برعهده گرفت. از این حیث، رنج و مشقت روستائیان خاتمه یافت. با وجود این، در نتیجه کاهش بارندگی و کم‌آبی در اواخر دهه ۱۳۹۰ ه.ش، کف‌شکنی یکی از چاه‌های آبی واقع در حومه شهر نورآباد صورت گرفت و مشکل انتقال آب گچگران حل و فصل شد (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

دومین شاخص، برق است. سکنه گچگران به دلیل عدم برخورداری از برق تا سال ۱۳۵۴ ه.ش ناگزیر از گذران زیست روزمره به شیوه سنتی بودند. به این معنا که ساکنان از چراغ چلملی (فانوس)، چراغ توری و چراغ برق (مخصوص افراد متمول) که به وسیله ابزارهایی نظیر جالی، الکل و نفت راه‌اندازی شده بود، جهت روشنایی منزل در تاریکی شب بهره می‌بردند. علاوه بر این، مواد خوراکی همانند دوغ و کره در چل‌مَشکی (کارویژه سرمایشی) نگه‌داری می‌گردید. با وجود این، پس از انقلاب اسلامی، با ورود برق به سکونتگاه گچگران، استفاده از یخچال‌هایی نظیر جنرال‌استیل و فیلکو تا دهه ۱۳۸۰ ه.ش و الکترواستیل و اسنوا به ترتیب در اوایل و اواخر دهه ۱۳۹۰ مورد استفاده ساکنان قرار گرفت. شایان ذکر است که انتقال برق در این روستا به وسیله تیرهای برق چوبی صورت گرفت که همین مسئله افزایش مخاطرات ناشی از تیرها در نتیجه وزش باد شدید را به همراه داشت. بر این اساس، تیرهای برق بتنی از اواخر دهه ۱۳۸۰ ه.ش جایگزین تیرهای چوبی گردید و از خطرات ناشی از فروافتادن آنها کاسته شد (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

سومین شاخص، گاز است. سکونتگاه گچگران طی دوره پهلوی اول فاقد گاز بود. از این‌رو، هیزم موجود در کوهستان‌ها به منظور برپایی آتش و طبخ نان مورد استفاده قرار گرفت. این سکونتگاه پس از اصلاحات ارضی، از گاز کپسولی برخوردار

^۴ Doul

^۵ Mashk

^۶ Chel Mashki

شد. با وجود این، بعد از انقلاب اسلامی تا اواسط دهه ۱۳۶۰ه.ش صرفاً از علاءالدین به منظور گرم نگه داشتن منازل استفاده شد. طی گذار زمان، راه‌اندازی گاز شهری با استفاده از لوله‌کشی‌های مدرن، از رنج و مشقت ساکنان فروکاست. این مسئله در تغییر و تحول سبک غذایی ساکنان نیز مؤثر بود؛ چراکه آنها را از طبخ محصولات سنتی دستی نظیر نان «تیری» و «مُشتک» به سوی صرف نان «ماشینی» سوق داد.

چهارمین شاخص، تلفن و شبکه اینترنت است. اساساً، سکونتگاه گچگران تا اوایل دهه ۱۳۸۰ه.ش فاقد خط تلفن بود. با وجود این، استقرار مخابرات در این روستا تا حدودی میزان آگاهی ساکنان از وضعیت هم‌نوعان و خویشاوندان خود در اقصی نقاط کشور را افزایش داد. با وجود این، خطوط تلفن در سال ۱۳۸۴ه.ش در این سکونتگاه دایر شد. از طرف دیگر، شبکه اینترنت و موبایل تا اواسط دهه ۱۳۸۰ه.ش در روستای گچگران موجود نبود. از اواسط این دهه، شبکه اینترنت کم‌سرعت و نسل موبایل‌هایی نظیر N72 به این سکونتگاه وارد، و ارسال پیام کوتاه افراد به یکدیگر تحت‌عنوان «مَسِیج» شناخته شد. شبکه اینترنت نیز از طریق خرید کارت‌های اینترنت ساعتی از دکه‌های مستقر در شهر نورآباد و انجام فرآیند دشوار و صدای دلخراش «Dial up»، امکان‌پذیر، و مهم‌ترین نرم‌افزار جهت انتقال داده‌های کامپیوتر، «فلاپی»^{۱۲} بود. سرعت اینترنت سکونتگاه گچگران در اوایل دهه ۱۳۹۰ افزایش پیدا کرد و زمینه برای ورود نرم‌افزارهای انتقال اطلاعات کامپیوتر نظیر «فلش» و شبکه‌های اجتماعی هموار شد. بر این اساس، شبکه فیس‌بوک به عنوان نخستین شبکه اجتماعی مورد توجه ساکنان قرار گرفت. هم‌زمان، نسل موبایل‌هایی همچون *Soni Xperia* (برخوردار از اندروید) و لب‌تاب در این سکونتگاه رواج یافت و ورود به شبکه فیس‌بوک و کسب اطلاعات روزمره در ابعاد اجتماعی و سیاسی میسر شد. با نصب دکل‌های موبایل و اینترنت در سکونتگاه گچگران، سرعت اینترنت این سکونتگاه بیش از پیش افزایش یافت و نسل‌های جدید موبایل (*Note 10*، *A70*، آیفون *Apple* و شیائومی)، لب‌تاب (سونی، ای‌سوز، دل) و تبلت (سامسونگ) به این سکونتگاه وارد شد. بر این اساس، ساکنان به سوی استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلگرام، اینستاگرام و واتس‌آپ سوق پیدا کردند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰).

پنجمین شاخص دربرگیرنده زیرسازی جاده‌ها، آسفالت، نام‌گذاری خیابان، کوچه‌ها، پلاک‌کوبی، لوله‌کشی و وسایل حمل و نقل است. اساساً روستای گچگران تا اواخر دهه ۱۳۸۰ه.ش صرفاً به واسطه جاده مستقر در ضلع شرقی خود قادر به دسترسی به آسفالت بود. فضای داخلی روستا به استثنای کوچه سادات و خیابان آزادی (محور شرقی - غربی روستا) که در سال ۱۳۶۸ه.ش آسفالت گردید، فاقد زیرسازی و آسفالت بود. بر این اساس، زیرسازی کوچه‌ها از اواخر دهه ۱۳۸۰ه.ش در دستورکار دهیاری قرار گرفت و کیفیت آنها به واسطه آسفالت افزایش یافت. علاوه بر این، دهیاری گچگران در سال ۱۳۹۴ه.ش عملیات روکش آسفالت این سکونتگاه را اجرایی نمود. باید اشاره کرد که محور غربی این روستا طی اوایل دهه ۱۳۸۰ه.ش به واسطه جاده آسفالت و از طریق فلکه مصلی به شهر نورآباد متصل گردید و مشقت‌های ناشی از محور

^{۱۲} Floppy

شرقی (طولانی بودن مسیر و احتمال وقوع تصادف) تنزل یافت. ضلع جنوبی گچگران نیز به واسطه بازسازی پل مواصلاتی به شهرک گچگران متصل شد. از سوی دیگر، فرآیند نام‌گذاری خیابان، کوچه‌ها، پلاک‌کوبی در اوایل دهه ۱۳۹۰ ش. در دستورکار دهیاری گچگران قرار گرفت. بر این اساس، خیابان اصلی گچگران تحت‌عنوان «آزادی» نام‌گذاری شد. سایر کوچه‌های این روستا بر اساس نام شهدای گچگران و یا وابستگی‌های نَسَبی و خویشاوندی افراد مستقر در یک کوچه (نظیر سادات) نام‌گذاری شد. متعاقباً، پلاک‌کوبی منازل آغاز شد؛ چراکه با استقرار پست‌بانک در این روستا، درج شماره پلاک و کُدپستی بر روی نامه‌های فرستنده و گیرنده ضرورت پیدا کرد. شایان ذکر است که لوله‌های آب و گاز فرسوده این سکونتگاه نیز در اواخر دهه ۱۳۸۰ ش. ترمیم و کانال‌های انتقال آب در مجاور خیابان اصلی و کوچه‌های فرعی احداث شدند.

در خصوص وسایل حمل و نقل باید اشاره کرد که این شاخص تا اواسط دهه ۱۳۸۰ ش. در سکونتگاه گچگران ضعیف بود، به طوری که تعداد اندکی از وسیله نقلیه پیکان برخوردار بودند و مینی‌بوس‌ها وظیفه انتقال مسافران به شهر نورآباد را برعهده داشتند. علاوه بر این، تاکسی تلفنی‌های «مجید» و «کیانوش» در روستای گچگران راه‌اندازی شدند و خدمت‌رسانی به مسافران را تسهیل نمودند. تحت این شرایط، خط تاکسیرانی گچگران - نورآباد رونق پیدا کرد؛ چراکه بسیاری از دانش‌آموزان و سکنه گچگران فاقد وسیله نقلیه بودند. این مسئله وضعیت ارتزاق رانندگان و تأمین مایحتاج زندگی آنان را تا اواسط دهه ۱۳۹۰ ش. بهبود بخشید. از این برهه زمانی به بعد قریب به اتفاق ساکنان گچگران از وسیله نقلیه شخصی و برخی خودروهایی لوکس خارجی بهره‌مند شدند. از این رو، خط تاکسیرانی گچگران - نورآباد با رکود مواجه شد و ناوگان تاکسیرانی گچگرانی‌ها در دیگر خطوط تاکسی شهرستان ممسنی به به ارائه خدمات پرداختند. برخی از سکانداران تاکسی گچگران نیز ماهیت شغلی خود را تغییر دادند (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۳۹۵).

۲-۵. بخش‌های تولیدی

۱-۲-۵. دامداری

در خصوص وضعیت دامداری در روستای گچگران باید اظهار داشت که ساکنان از زمان ورود به این قلمرو جغرافیایی به دامداری مشغول شدند و این روند را تا اصلاحات ارضی حفظ کردند، به طوری که عده‌ای از آنها در چاه «زنگال» و دامنه‌های کوه «تاسک»، «گودسفید»، تنگه «جویی»، «چهارقاش» و کوه «شترکُشی» مستقر بودند و با برپایی «بِهون»^{۱۸} از آن تحت‌عنوان «ایلیاتی» یاد می‌کردند. بُنیاد ایلیاتی را مرتع و دام تشکیل می‌داد و فرآورده‌های دامی متشکل از شیر، ماست، دوغ، کره و کشک بود. در این فرآیند ضمن شست‌شوی گوسفندان (در فصل بهار)، از ابزارهای «قیچی» جهت برش مو

^{۱۸}. نوعی چادر ایلیاتی برای استراحت.

(چهره کردن)، «پَرَه»^۱ برای پشم‌ریسی و تولید بند و نخ به منظور ساخت وُرْمه،^۲ تیوَری،^۳ هور،^۴ گلیم و جاجیم بهره گرفته می‌شد (مصاحبه با موی سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰). اگرچه پس از اصلاحات ارضی، ایلیاتی منسوخ گردید و مالکیت ساکنان گچگران بر این مناطق به تدریج سُست شد، ولی پس از انقلاب اسلامی ماهیت جامعه ایلی - عشیره‌ای همچنان بر سکونتگاه گچگران پابرجای ماند؛ چراکه سه شاخص^{۳۳} برجسته شیوه زیست عشیره‌ای متشکل از ساختمان ایلی (استواری در چارچوب تیره بابر سالار و طایفه بکش)، سرزمین مشترک (محدوده و قلمرو جغرافیایی مشخص روستای گچگران و برخورداری از اراضی مُعین) و آگاهی ساکنان از عضویت خود در ایل (آگاهی از تعلق خود به اولاد، تیره و طایفه خاص) را حفظ نمودند. علاوه بر این، دامداری به شکل محدود تا دهه ۱۳۶۰ ه.ش در این روستا استمرار یافت، ولی این فعالیت طی دهه ۱۳۷۰ ه.ش نحیف گردید و سرانجام، آخرین نسل دامداران گچگرانی با فروش بقایای دام خود در دهه ۱۳۸۰ ه.ش به یکجانشینی مطلق و کشاورزی روی آوردند.

در رابطه با پرورش طیور باید اشاره کرد که تا اواخر دهه ۱۳۸۰ ه.ش پرورش گونه‌های اهلی به منظور تولید گوشت و تخم‌مرغ در روستای گچگران رواج داشت. این گونه‌ها در منازل ساکنان نگاه‌داری و مواد غذایی مورد نیازشان به وسیله علوفه و محصولات (گندم و جو) موجود در اراضی کشاورزی این سکونتگاه تأمین می‌گردید. علاوه بر این، گونه‌های طیور پس از سرگردانی در مجاور روستا، هنگام غروب به محل موردنظر تحت‌عنوان «کَلْمَرغی»^{۲۶} برمی‌گشتند. با وجود این، برآیند تغذیه این موجودات از مکان‌های غیربهداشتی مجاور روستا تحت‌عنوان «تَلنگدون»^{۲۷} سه روز قرنطینه خانگی - شان از سوی مالکان به منظور سَم‌زدایی از جسم و سپس کشتار آنها جهت مصرف بود. از جمله دیگر اقدامات قابل توجه در قبال طیور، پرورش مرغ «باری»^{۲۸} تبدیل مرغ به «دیگون»^{۲۷} و تبدیل خروس به «خسی»^{۲۹} بود. هدف از ایجاد خسی، افزایش وزن خروس، چاق و چله شدن آن و استفاده در ایام عید و مهمانی‌های ویژه بود. هدف از نگاه‌داری دیگون در

^۱Parah

^{۲۰} بند بزرگ ضخیم جهت حمل هیزم با الاغ

^{۲۱} جای نگاه‌داری نمک

^{۲۲} ابزاری بر روی الاغ جهت جابجایی وسایل و محصولات

^{۳۳} این سه شاخص پس از مطالعه میدانی نادر افشارنادری انسان‌شناس ایرانی از ایل بویراحمد مطرح شد که در خصوص سایر ایلات نیز صادق است (صفی‌نژاد، ۱۳۸۳: ۴۶).

^{۲۴} محل نگاه‌داری طیور در منازل روستایی.

^{۲۵} مکان‌هایی غیربهداشتی و سرشار از زباله.

^{۲۶} مرغی که اولین تخم‌مرغ را می‌گذاشت و تخم‌مرغش کوچک بود.

^{۲۷} مرغی که تخم‌مرغ‌ها را طی چند ماه به جوجه تبدیل می‌کند.

^{۲۸} عقیم کردن خروس جهت افزایش وزن توسط زنان متخصص روستایی. در این فرآیند، احتمال مرگ خروس وجود داشت. خسی به معنای دیگری نیز بکار می‌رود: این اصطلاح بر پدر و مادر همسر عروس و داماد نیز اطلاق می‌شود.

«بُوک»^{۲۹}؛ افزایش تولید جوجه و مرغ بود که نقش بسزایی در گذران معیشت روزمره ساکنان داشت. با وجود این، در نتیجه تمایل ساکنان به سبک زندگی نوین در اواخر دهه ۱۳۸۰ ه.ش، تغییر سیمای کالبدی منازل و تمایل ساکنان به فضای مجازی، پرورش طیور به تدریج کاهش یافت و در دهه ۱۳۹۰ ه.ش به حداقل ممکن رسید (مشاهده میدانی نگارنده، ۱۴۰۰). در مجموع، ساکنان گچگران به تدریج شیوه زیست ایلیاتی را بعد از اصلاحات ارضی رها کردند و یکجانشینی و انجام سایر مشاغل را بر دامداری ترجیح دادند؛ به ویژه آنکه نسل جدید این سکونتگاه طی دهه‌های بعد از انقلاب علاقه چندانی به حضور در دامان کوهستان‌ها و چرای دام نشان ندادند و آموزش و پژوهش را سرلوحه کار خود قرار دادند. در این شرایط، دامداری در این روستا صرفاً به چند نفر از ساکنان محدود گردید و وُردهایی^{۳۰} را برای نگهداری از گوسفندان در اختیار گرفتند. لذا، شیوه دامداری این تعدادِ قلیل به صورت کاملاً سنتی و معیشتی در پیش گرفته شد و فرآورده‌های دامی آنها بیشتر در چارچوب روستای گچگران و روستاهای همجوار به فروش رسید تا تمام پیکره شهرستان ممسنی. علاوه بر این، مرغ‌داری میان زنان روستا طی دهه ۱۳۹۰ ه.ش کاهش چشمگیری پیدا کرد و پرورش مرغ‌های محلی و فروش تخم مرغ آنها به ندرت صورت گرفت. با توجه به این شرایط، اقتصاد روستای گچگران پس از انقلاب اسلامی بیشتر حول محور کشاورزی چرخید و سایر بخش‌های تولیدی و اشتغال‌زا رو به افول نهادند که پیامد آن به خطر افتادن چرخه امنیت غذایی شهرستان ممسنی است.

۲-۲-۵. باغداری

در خصوص وضعیت باغداری در روستای گچگران باید اشاره کرد که این نوع فعالیت پس از اصلاحات ارضی نیز از رونق فراوانی برخوردار بود و نقش بسزایی در تأمین معاش ساکنان ایفاء کرد. محدوده این باغ‌ها از یکسو به سمت منطقه نوبندگان و از سوی دیگر به سمت شهرک گچگران امتداد داشت و مشهورترین آنها موسوم به «کُون زردی» بود. حد و حدود و حصاربندی باغات به واسطه گردآوری درختان تمشک (تیدره) به وسیله ابزار «دَلو» صورت گرفته و از آن تحت عنوان «پرزین»^{۳۱} یاد می‌شد. پس از انقلاب اسلامی، ساکنان این روستا به تدریج با تغییر اراضی باغی، آنها را به زیرکشت محصولات کشاورزی همانند برنج، گندم، ذرت و غیره اختصاص دادند. با وجود این، مجدداً برخی از ساکنان در نتیجه کم‌آبی، طی اواسط دهه ۱۳۸۰ ه.ش به باغداری روی آوردند تا هم نیازهای معیشتی‌شان را تأمین سازند و هم

^{۲۹}. وسیله‌ای از جنس چوب بادام به منظور محافظت از مرغ دیگون و جوجه‌هایش. اصطلاح محلی «فلانی بُوک لِشته مِن سَر» به معنای حمایت یک شخص از خویشاوندان خود طی یک مناقشه است. در واقع، بُوک به منزله چتر حمایتی مرغ از جوجه‌ها و به مثابه حمایت یک شخص از خویشاوندان خود کاربرد پیدا کرده است.

^{۳۰}. مکانی به منظور نگهداری حیوانات.

^{۳۱}. در اصطلاح محلی به درخت تمشک، تیدره می‌گویند.

مکانی بکر (وُردطلبی) برای گذاران اوقات فراغت در تَمَلُک داشته باشند. برخی ساکنان نیز طی دهه ۱۳۹۰.ش خانه‌باغ‌های ویلایی دل‌نشین را در منطقه نوبندگان بنیان گذاشتند که بر روحیه زیست آنها تأثیر مطلوبی برجای نهاد.

۳-۲-۵. کشاورزی

نخستین و مهم‌ترین ویژگی بخش کشاورزی، تأمین امنیت غذایی جامعه، عرضه مواد خام مورد نیاز صنعت و کمک به توسعه صنایع وابسته به کشاورزی است. اگرچه کشاورزان روستای گچگران از بدو ورود به این سکونتگاه، به محصولات باغی و فرآورده‌های دامی عنایت داشتند، ولی به تدریج به کشت محصولات کشاورزی در این اراضی روی آوردند. پایه و زیربنای کشاورزی این سکونتگاه را آب و زمین تشکیل داده است. با توجه به اینکه، کشور ایران به دلیل واقع شدن در منطقه‌ای گرم و خشک با بحران آب مواجه است، تأثیر منابع آبی بر ادامه حیات موجودات زنده موضوعی مهم برای کشور به شمار می‌رود (زینتی فخرآباد و عسکری مقدم، ۱۴۰۰: ۱-۲).

در این میان، سکونتگاه‌های روستایی از جمله سکونتگاه گچگران برای تأمین منابع آبی اراضی زراعی خود به پنج سرچشمه آبی متوسل است: الف) سرچشمه «آب گرم» (اوگرو): سرچشمه این آب گوگردی در ضلع شرقی روستای گچگران است که به وسیله نهر کُره ساری و جاری می‌گردد و در آبیاری اراضی زراعی ضلع شمالی روستای گچگران مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ ب) سرچشمه «اُو باد»: این آب گوگردی با جوش و خروش از دل اراضی زراعی روستای گچگران در آبیاری اراضی زراعی ضلع شرقی و جنوبی این روستا نقش دارد؛ پ) سرچشمه «هَرایرَز»: این سرچشمه تحت‌عنوان «سَر اُو رو» در روستای هَرایرَز واقع است که پس از جاری شدن از مناطق کوهستانی به بستر رودخانه کتی سرریز شده و اراضی سکونتگاه‌های پایین‌دست نظیر روستای گچگران را سیراب می‌سازد و سپس به سوی سکونتگاه‌های سیدکاظم و توتستان روانه می‌شود. حبابه سنتی روستای گچگران از این آب به میزان $\frac{2}{3}$ (جوی رنگان و $\frac{1}{3}$ اراضی کون‌زردی) است؛ ت) سرچشمه «سَرآب بهرام»: این سرچشمه در روستای سرآب بهرام واقع است که روستاهایی نظیر گچگران، شیراسپاری و آبیان از آن بهره‌مند هستند. حبابه سنتی روستای گچگران از این سرچشمه به میزان سه‌ششم است که در منطقه آبیان از آن تحت‌عنوان محلی «اُو گشگرون» یاد می‌شود؛ ث) سرچشمه «دَهک»: این سرچشمه در روستای دهک واقع است که نیمی از حبابه متعلق به این روستا و نیمی دیگر به اراضی زراعی روستاهای سَهَلکی و گچگران (در منطقه نوبندگان) اختصاص دارد (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

اساساً تا قبل از اصلاحات ارضی محصولات اراضی کشاورزی روستای گچگران در چارچوب نظام ارباب - رعیتی و مبتنی بر تعاونی سنتی تولید جمعی (بُنه)^{۳۳} بود و اخذ مَنال (مالیات) از تولیدکنندگان برعهده کدخدا و معتمدین خان طایفه

^{۳۳}. بنه عبارت بود از یک واحد تولیدی مستقل زراعی که عده‌ای از کشاورزان بر اساس تقسیم کار برای یکسال در یک قطعه زمین مشغول به کار می‌شدند و با در نظر گرفتن سهم ارباب (کدخدا)، محصول را میان خود تقسیم می‌کردند. کاشف این روش در ایران، دکتر جواد صفی‌نژاد استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران است.

بکس قرار داشت. شیوه تولید محصولات در اراضی بر بنیاد عوامل پنج‌گانه تولید متشکل از آب، زمین، بذر، ابزار شخم (جفت‌گاو) و نیروی کار بود. به این معنا که سهم مالک و برزگر به صورت «چهار - یک» تعیین شده بود؛ چراکه چهار عنصر تولیدی نخست تحت کنترل مالک و صرفاً یک عنصر تولیدی (نیروی کار) در اختیار برزگر بود. با اجرای اصلاحات ارضی و سلب مالکیت کدخدا و عمده‌مالکان از اراضی کشاورزی، زمینه برای ابراز وجود خرده‌مالکان هموار شد. بر این اساس، بهره‌برداری از اراضی کشاورزی در چارچوب گروه‌های «هشت‌گانه» گچگرانی طی سال ۱۳۵۳ ه.ش صورت گرفت. بر این اساس، برزگران از طریق کار بر روی اراضی گروه‌ها، سهم خود را هنگام برداشت محصول دریافت می‌کردند. پس از انقلاب اسلامی، نظام بهره‌برداری اراضی کشاورزی گچگران به صورت «ثلث: ۱+۲» تعیین شد. به این معنا که مالک، دو سهم و برزگر یک سهم را دریافت نمود. نظام بهره‌برداری از این اراضی طی اواسط دهه ۹۰ - ۱۳۸۰ ه.ش به صورت «نصف - نصف» تعیین و از آن تحت‌عنوان «نصفه‌کاری» یاد شد (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

از سوی دیگر در خصوص محصولات کشاورزی روستای گچگران باید اشاره کرد که کشاورزان این روستا تا دهه ۱۳۵۰ ه.ش به کشت پنبه در اراضی کشاورزی موسوم به «بر» آبیان پرداختند که برداشت آنها به روش سنتی (درو و پاکسازی دانه‌ها توسط دست) بود، ولی به تدریج ماشین‌آلات پهنه‌زنی جایگزین شیوه سنتی شد. همچنین کشت محصولاتی نظیر یونجه (بسته‌بندی به وسیله تراکتور «جان‌دیور» در حد فاصل جوی رنگان تا شهرک گچگران و چغندر (حد فاصل جوی رنگان تا بر آبیان) مورد عنایت کشاورزان قرار داشت. در خصوص گندم و جو باید اذعان داشت که فرآیند کاشت، داشت و برداشت از فصل پاییز، آغاز و در فصل بهار به پایان می‌رسید. اساساً تا قبل از اصلاحات ارضی (تأسیس شرکت تعاونی تولید روستای گچگران و ورود ماشین‌آلات به اراضی)، شخم اراضی مبتنی بر بهره‌گیری از چارپایانی نظیر «ورزا»^{۳۴} قرار دادن جی بر گردن جفت‌گاو) و پاشیدن بذر گندم به درون اراضی بود. با توجه به بارش فراوان باران طی فصول پاییز و زمستان که نقش بسزایی در رشد و نمو محصولات داشت، سطح تنش آبیایی اندک بود. با وجود این، از اصلاحات ارضی تا دهه ۱۳۶۰ ه.ش، دروی یدی محصولات برعهده کشاورزان بود که پس از حمل به منزل در «تاپو»^{۳۵} نگه‌داری می‌شد. در مواقع مورد نیاز، بهره‌برداری از گندم به شیوه‌های زیر بود: «آخون»^{۳۶} به وسیله چارپایان، کوفته کردن توسط ابزار «برده‌هر» و سرانجام آسیاب سنتی موجود در روستای گچگران. از سوی دیگر، جمع‌آوری بقایای محصولات به صورت «کاه» و مبتنی بر ابزار «بَنه»^{۳۷} بود. کلورهای^{۳۸} موجود در منطقه نوبندگان نیز تا شهریوماه هر سال قُرق و از آنها به منظور چرای دام

^{۳۴} گاو نر تنومند.

^{۳۵} وسیله‌ای استوانه‌ای شکل برای نگه‌داری ۳۰۰ تا ۵۰۰ کیلوگرم گندم طی فصول مختلف سال بود. این وسیله از دمای هوای مناسب و خُنک برخوردار بود و مانع از آفات گندم می‌شد.

^{۳۶} چرخش چارپایان (الاغ) بر روی محصولات جهت استخراج دانه محصول. طی گذار زمان، تراکتور جایگزین چارپایان گردید.

^{۳۷} وسیله‌ای برای جمع‌آوری گندم و کاه بود. این وسیله بر روی الاغ قرار می‌گرفت و سپس به وسیله آن، گندم و کاه حمل می‌شد.

^{۳۸} بقایای محصولات درو شده در اراضی کشاورزی.

استفاده می‌شد. سایر محصولات کشاورزی و فرآورده‌های غذایی همانند حبوبات، کنجد و ترشیجات در زیرزمین منازل تحت عنوان «زیرین» نگه‌داری می‌گردید؛ چراکه کارویژه سرمایه‌داری آن مانع از فاسد شدن محصولات می‌گردید. استمرار فعالیت شرکت تعاونی تولید گچگران و تجهیز آن به کُلباین و تراکتور طی دهه‌های ۸۰-۱۳۷۰ ه.ش به تدریج باعث حذف برخی از این روش‌های سنتی گردید. از سوی دیگر، در خصوص شیوه کشت اراضی نیز باید اشاره کرد که رویه «سال‌بهر»^{۳۹} تا دهه ۱۳۸۰ ه.ش مورد توجه کشاورزان قرار داشت. به این معنا که طی فصول مختلف سال کشت محصولات متناوب در راستای حفظ غنای خاک صورت گرفت. از این‌رو، محصولاتی نظیر گندم و جو در فصل پاییز و زمستان، هندوانه در فصل بهار، ذرت و برنج در فصل تابستان مورد عنایت کشاورزان قرار گرفت (مصاحبه با موی‌سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰). از سوی دیگر، در زمینه کشت محصول برنج در سکونتگاه گچگران باید اشاره کرد که با توجه به بارش فراوان باران تا دهه ۱۳۸۰ ه.ش، اراضی کشاورزی این سکونتگاه مستعد کشت این محصول بود. لذا، دغدغه کمبود آب جهت آبیاری اراضی و تنش آبیاری میان کشاورزان اندک بود. از این‌رو، کشاورزان به شیوه سنتی (نظیر شخم به وسیله قرار دادن ابزار مَکَه بر گردن گاو، آبیاری غرقابی یا کُرتی) و به صورت دسته‌جمعی به یاری یکدیگر می‌پرداختند و در فرآیند کشت برنج (شهری سرخرنگ، چمپا، اَمَل و شمیم) تحت‌عنوان «کُت‌کرو»^{۴۰} و «کَلک»^{۴۱} مشارکت داشتند. پس از کاشت محصول، مرحله داشت (آبیاری، پاشلویه، هَرَس و سمپاشی) به مدت چهارماه در جریان بود. در آخرین مرحله داشت یعنی هنگام ثمره محصول، محافظت از نشاء برنج تحت‌عنوان «هی‌کنون»^{۴۲} توسط ابزار محلی «کیفار»^{۴۳} و تفنگ «پوزپر» برای دور ساختن پرندگان از مزرعه در جریان بود. برداشت محصول مستلزم سَر رسیدن فصل پاییز بود. اصطلاح محلی کشاورزان مبنی بر «باید او پیزِ بخره»^{۴۴} بیانگر این امر بود. هنگام برداشت و دروی محصول، از کار یدی و قوای جسمانی نیروهای انسانی (مالکان اراضی، کارگران توقعی و روزمزد) با استفاده از ابزار «داس»^{۴۵} بهره گرفته می‌شد. سپس به وسیله ابزار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

^{۳۹}. علاوه بر کشت متناوب محصولات، به معنای تقسیم اراضی میان دو یا چند کشاورز خویشاوند بود تا به صورت نوبتی در فصول مختلف به کشت محصول موردنظر خود بپردازند.

^{۴۰}: *Flooding irrigation*

^{۴۱}. کُرت‌بندی اراضی با کمک دست و ابزارآلات مربوط به آن.

^{۴۲}. نشاکاری.

^{۴۳}. ایجاد سر و صدا با استفاده از حنجره و دیگر وسایل جهت متواری ساختن پرندگان از مزرعه.

^{۴۴}. فلاخُن (نوعی ابزار دستی محلی) جهت ایجاد سر و صدا. این ابزار علاوه بر مزرعه در میداین رزم نیز کاربرد داشت.

^{۴۵}. دروی محصول برنج مستلزم بهره‌مندی از آب در فصل پاییز جهت تقویت آن است.

^{۴۶}. آبیاری جهت دروی محصولات کشاورزی.

«لوشه»^{۴۷} جمع آوری و به مقصد «خرمن»^{۴۸} حمل، و «کره حضرت عباس»^{۴۹} بر روی آن چیده می‌شد تا توسط چارپایان، کوفته شده و متعاقباً به وسیله ابزارهایی نظیر «اوسه»^{۵۰} و «پنجه‌کش»^{۵۱} بر روی آنها اقدام لازم صورت گیرد. شایان ذکر است که هنگام برداشت محصولات، گروه سلمانی‌ها، نوازندگان، فقرا و غیره با حمل یک «ذله»^{۵۲} چندین کیل (سهم) و قپون (کیلو؛ واحد وزن) از مالکان اراضی دریافت می‌کردند تا به واسطه جمع‌آوری چند گونی، کسب روزی و گذران معیشت نمایند. برخی افراد نیز از طریق خوشه‌چینی در اراضی و جمع‌آوری بقایای شلتوک کمباین شده تحت‌عنوان «ته‌خرمن» و «خیم» امرار معاش می‌کردند. در این میان، عده‌ای از نوجوانان سکونتگاه گچگران به دلیل عدم بارندگی در اواسط دهه ۱۳۸۰ ه.ش، با پیشتازی یک شخص حامل کیسه در جلوی درب منازل ساکنان حضور یافته و با اجرای رسم سنتی «هدرسه» و سر دادن شعر محلی «هدرسه، هدرسه، آی گم گسنه؛ اوش دادی، نونش بده» خواستار دریافت برنج و آرد از صاحب‌خانه می‌شدند که در برخی مواقع پاشیدن آب بر روی آنها را به همراه داشت (مصاحبه با موی سپیدان روستای گچگران، ۱۴۰۰).

تحول دیگر در عرصه کشاورزی سکونتگاه گچگران طی دهه ۱۳۹۰ ه.ش رُخ داد. بر این اساس، در سال ۱۳۹۱ ه.ش با تخصیص ۹۶۰ میلیون ریال بودجه و تأسیس کانال انتقال آب اراضی کشاورزی به طول ۱/۵ کیلومتر بر روی «جوی رنگان» و تأمین آب ۱۵۰ هکتار اراضی گچگران (هاشمی، ۱۳۹۱)، گامی در راستای بهره‌مندی اراضی بالادست و پایین دست از آب کافی، فاصله گرفتن کشاورزان از سبک آبیاری سنتی (لایروبی جوی آب با دست)، برداشته شد. از این حیث، از رنج و مشقت کشاورزان روستای گچگران مبنی بر حضور دسته‌جمعی در جوی آب و پاکسازی موانع موجود (جُلبک، بوته‌های محلی لُنبون و ننجیله و غیره) بر سر راه انتقال آب کاسته شد. علاوه بر این، بهره‌گیری از آبیاری مدرن همانند آبیاری قطره‌ای در کشت هندوانه و آبیاری بارانی در کشت ذرت در دستورکار قرار گرفت. اگرچه طی سال‌های ۱۳۹۲ ه.ش تا ۱۳۹۷ ه.ش، در نتیجه کمبود بارش محصولاتی نظیر ذرت و هندوانه بیش از پیش مورد توجه کشاورزان واقع شد، ولی از سال ۱۳۹۷ ه.ش در نتیجه بارندگی قابل توجه، مجدداً کشت برنج در اراضی روستای گچگران از سر گرفته شد. علی‌رغم تعیین «میرآب» جهت نظارت بر توزیع عادلانه آب میان کشاورزان طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۷ ه.ش بعضاً تنش‌هایی میان

^{۴۷} وسیله‌ای گونی‌مانند بود که به منظور حمل محصولات کشاورزی بر روی پشت کشاورزان قرار می‌گرفت.

^{۴۸} محل تجمع محصولات کشاورزی درو شده.

^{۴۹} هنگام برداشت محصول در خرمن، چند عدد سنگ بر روی آن می‌چیدند و از آن تحت‌عنوان کره حضرت عباس یاد می‌کردند تا راهزنان با نظاره آن شرم‌منده شوند و محصولات را به یغما نبرند.

^{۵۰} ابزاری جهت زیر و رو کردن محصولات کشاورزی.

^{۵۱} ابزاری برای خشک کردن برنج تازه درو شده.

^{۵۲} وسیله‌ای جهت جمع‌آوری و دریافت محصول کشاورزی. برخی از مالکین این دله‌ها با مراجعه به مغازه‌های روستای گچگران به مبادله کالا به کالا (ارائه برنج و دریافت قند، روغن و غیره) می‌پرداختند.

^{۵۳} واحد پیمایش محصول زراعی.

کشاورزان به دلیل کمبود سفره‌های آب جاری و زیرزمینی روی داد. از دیگر تحولات دهه ۱۳۹۰ ه.ش، اقدام شرکت تعاونی تولید گچگران در زمینه ارائه خدمات (کُمباین، تراکتور، توزیع کود شیمیایی، آموزش کشاورزان در مسجد روستای گچگران و غیره) به کشاورزان بود. در این زمینه می‌توان به ورود تجهیزات مدرن کشاورزی نظیر کمباین‌های سبک و ماشین‌های گُزه‌انداز و نشاءکاری در اراضی کشاورزی روستای گچگران اشاره کرد که تا حدودی از رنج و مشقت کشاورزان و روش‌های طاقت‌فرسای کشاورزی سنتی (درو برنج با دست و گُزه‌اندازی با ابزار کُت‌کرو) کاست. در مجموع، طی سال‌های پس از انقلاب اسلامی سهم کشاورزی نسبت به باغداری و دامداری در سکونتگاه گچگران چشمگیرتر بوده است. بسیاری از اراضی کشاورزی این روستا زیرکشت محصولاتی همچون گندم، برنج، هندوانه، ذرت و سبزیجات قرار گرفته و اقتصادی روستایی را شکوفا ساخته است. بر اساس آخرین آمار موجود، میزان تولیدات روستای گچگران در هر یک از این محصولات طی فصول مختلف سال به شرح زیر بوده است: گندم آبی (۲۲۲ هکتار)، جو آبی (۲۵ هکتار)، جو دیم (۲۰ هکتار)، برنج (۹۰ هکتار)، ذرت (۲۰۰ هکتار) و هندوانه (۴ هکتار) (شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، ۱۳۸۳).

۴-۲-۵. صنایع دستی

صنایع دستی سکونتگاه گچگران به اشکال مختلفی طی دهه‌های گذشته صورت گرفته است. در این زمینه می‌توان به قالی‌بافی اشاره کرد. اساساً این نوع قالی‌ها تا دهه ۱۳۷۰ ه.ش توسط زنان روستا و به وسیله ابزار «کَرکیت»^۴ بافته شد و در بازار به فروش رسید، ولی این صنعت طی دهه‌های ۹۰-۱۳۸۰ ه.ش در سکونتگاه گچگران نحیف گردید. یکی دیگر از صنایع دستی این روستا، جارو است که نزد ساکنان تحت‌عنوان «جاروف» رایج بوده است. این نوع جارو به وسیله ابزار داس و از محصولی با نام «جیرر»^۵ (خُنگ) تهیه و برای مصرف خانگی و فروش در بازار کاربرد داشت. نمونه دیگری از این جاروها تحت‌عنوان «لیشه»^۶ تا اواخر دهه ۱۳۹۰ ه.ش به همین روش تولید گردید.

۳-۵. شرکت و کارگاه‌های تولیدی

۱-۳-۵. شرکت تعاونی تولید روستایی

در ابتدای طرح موضوع اصلاحات ارضی، «شرکت تعاونی روستایی گچگران» به‌عنوان یک شرکت نیمه‌دولتی خودگردان با هدف اعطای وام به سهامداران در سال ۱۳۳۸ ه.ش تأسیس شد و روستاهای گچگران، آبیان، سَهَلکی، شیراسپاری و هفت نفر از ساکنان سرآب‌بهرام را به میزان ۶۰۰ هکتار اراضی آبی و ۱۰۰ هکتار اراضی دیم تحت پوشش قرار داد. سرمایه اولیه شرکت نیز در سال ۴۲-۱۳۴۱ ه.ش توسط ساکنان روستاهای گچگران و سَهَلکی به ارزش هر نفر حدود ۴ هزار تومن تأمین گردید (اسکندری، ۱۳۹۳: ۱۲). به طور کلی، در ابتدای اصلاحات ارضی، چهار محور اصلی به‌عنوان اهداف تأسیس این

^۴Karkit

^۵Jirer

^۶Lisha

شرکت در دستور کار قرار گرفت: الف) یکپارچه‌سازی^{۷۷} اراضی کشاورزی: بر این اساس، اراضی کشاورزی ناهموار و تپه‌مانند به وسیله ماشین‌آلات کشاورزی تسطیح شد که برآیند آن افزایش وسعت اراضی کشاورزی بود. از این رو، ۶۰ هکتار اراضی مازاد به منظور تأسیس شهرک گچگران در این فضای جغرافیایی ایجاد شد؛ ب) ممانعت از قطعات کوچک زمین: با توجه به اینکه هر یک از خانوارهای گچگرانی در نتیجه اصلاحات ارضی مالکیت قطعات کوچک زمین را در اختیار داشتند، ارتقاء وضعیت اراضی از سطح خانوار به سطح اولادهای گچگرانی در دستور کار شرکت تولیدی قرار گرفت. بر این اساس، اراضی هر اولاد یا گروه در منطقه‌ای مشخص از روستا به مالکین تحویل داده شد تا سطح تولید افزایش یابد؛ پ) ممانعت از منازعات محلی: با توجه به تکرر اراضی کشاورزی، احتمال افزایش سطح تنش بر سر موضوعات جزئی میان کشاورزان وجود داشت. بر این اساس، دو هدف نخست یعنی یکپارچه‌سازی اراضی و ممانعت از قطعات کوچک زمین، تضمین‌کننده هدف سوم شرکت تولیدی نیز بود؛ چراکه احتمال وقوع منازعه میان کشاورزان بر سر قطعات کوچک زمین را کاهش داد؛ ت) جلوگیری از اتلاف وقت: با توجه به یکپارچگی اراضی، ماشین‌آلات کشاورزی به صورت بهینه مورد استفاده قرار گرفتند و از اتلاف وقت جلوگیری شد. در مجموع، به موجب ماده ۵ اساسنامه شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، هدف از تشکیل این شرکت، اصلاح ساختار نظام بهره‌برداری کشاورزی، ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید، تخصیص و بهره‌برداری بهینه منابع، افزایش کمی و کیفی تولید محصولات کشاورزی (زراعی، باغی، دامی، جنگل، مرتع، آبزیان و غیره)، تحقق کشاورزی پایدار، حفظ محیط زیست، بهبود وضعیت معیشتی و ارتقاء توان اقتصادی اعضا آن می‌باشد (اساسنامه شرکت تعاونی تولید روستای گچگران، ۱۳۹۱).

شایان ذکر است که شرکت تعاونی در تاریخ ۱۳۵۲/۱۰/۱ ه.ش تحت‌عنوان «شرکت تعاونی تولید روستایی» و با هدف خدمت‌رسانی به کشاورزان منطقه در قالب تأمین نهاده‌هایی نظیر کود، سم، بذر، ماشین‌آلات کشاورزی (تراکتور و کمباین) به فعالیت خود ادامه داد. در این چارچوب، شرکت با تقسیم کشاورزان گچگرانی به گروه‌های «هشت‌گانه»^{۷۸} تحت هدایت یک سرگروه در سال ۱۳۵۳ ه.ش پرداخت که هدف از آن تسهیل در امر خدمات‌رسانی بود. مبنای این تقسیم‌بندی، تصمیمات شرکت بود. مناطق «نوبندگان»، «چم دومنی» و «چم سیدی» کانون‌های اصلی کشت و زرع این گروه‌ها به شمار می‌رفتند. بر این اساس، گروه‌های اخیر به صورت مشترک به کشت اراضی پرداختند و هنگام برداشت محصول، سهمیه هر فرد به وی تعلق گرفت. گروه‌های هشت‌گانه به منظور توزیع عادلانه آب میان خود از یک پنجره فولادی هشت‌دهانه، تحت‌عنوان

^{۷۷} به معنای یکپارچه‌سازی تمامی اراضی زراعی در یک منطقه مشخص و سپس کشت یک محصول خاص با بالاترین راندمان و سازگاری با شرایط محیطی و اقلیمی بود (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۳: ۲۷۷).

^{۷۸} گروه‌های هشت‌گانه گچگران عبارتند از: حسین کرمی (۳۹ هکتار)، بهزاد عباسی (۶۶/۶ هکتار)، خان‌بابا رضایی (۴۱ هکتار)، شکراله خورشیدی (۴۴ هکتار)، بداله رضایی (۴۲/۲ هکتار)، حسین سالاری (۲۸ هکتار)، حاج‌حسن خورشیدیان (۳۹ هکتار)، حسین احمدی (۲۹/۷۵ هکتار). یک گروه متفرقه (۱۶ هکتار) نیز فعالیت دارد که دربرگیرنده شرکت تعاونی تولید گچگران، امراله عباسی، کریم معصومی و بهرام میرزایی است (مصاحبه با مدیرعامل شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران، ۱۴۰۰).

«کند» بهره می‌بردند. طی دهه‌های بعد از انقلاب اسلامی به تدریج هر یک از کشاورزان به سوی مالکیت خصوصی و کشت مجزای اراضی کشاورزی گام برداشتند.

۵-۳-۲. کارگاه‌های خشت‌زنی و بلوک‌زنی

کارگاه «خشت‌زنی» گچگران به مثابه نخستین کارگاه تولیدی در بخش مسکن این روستا با اجرای اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۲ه.ش تأسیس شد. این کارگاه از طریق استخراج مواد اولیه (خاک) از مناطق نویندگان و قلعه کلی و سپس انتقال آن به روستای گچگران، به تولید خشت جهت ساخت و ساز منازل روستایی پرداخت. فرآیند تولید خشت نیز مبتنی بر ترکیب خاک و کاه طی دو نوبت در روز و سپس نگهداری آن به مدت یک هفته بود (مصاحبه با موی‌سپیدان کارگاه خشت‌زنی گچگران، ۱۴۰۰).

پس از انقلاب اسلامی، نخستین کارگاه «بلوک‌زنی دیواری» گچگران به شیوه مدرن در سال ۱۳۶۰ه.ش تأسیس شد. به لحاظ موقعیت جغرافیایی، این کارگاه در مجاور رودخانه کتی قرار داشت که قادر به پیشبرد فرآیند تولید بلوک به وسیله آب چاه مستخرج از این رودخانه بود. با توجه به وجود ۶۰۰ متر زمین جهت تولید بلوک و حدود ۳۰۰ متر زمین به منظور انبار سیمان و استقرار نگهبانان و کارگران در دو اتاق مجزا، تسهیل و تسریع در فرآیند تولید صورت گرفت. بر این اساس، کارگاه اخیر بر بنیاد تولید ماشین‌آلات و خدمات نیروی انسانی به صادرات محصول خود به اقصی نقاط شهرستان ممسنی پرداخت. با وجود این، در نتیجه افزایش میزان قیمت کالاها و تورم، فعالیت این کارگاه در دهه ۱۳۸۰ه.ش با رکود مواجه شد (مصاحبه با مدیر کارگاه بلوک‌زنی دیواری، ۱۴۰۰). از سوی دیگر، دومین کارگاه تولیدی «بلوک‌زنی دیواری» گچگران که به لحاظ موقعیت جغرافیایی در مجاور گلزار شهدای گچگران واقع است، در سال ۱۳۷۰ه.ش تأسیس شد. این کارگاه از ۱۲۶۰ متر وسعت برخوردار بوده که ۶۰۰ متر آن به سیمان‌کاری اختصاص یافته است. اگرچه این کارگاه از دو تا سه اتاق کارگری برخوردار و برای ۲ نفر اشتغال‌زایی کرده است، ولی فعالیت آن در سال ۱۳۹۷ه.ش به حالت تعلیق درآمد و روند صادرات بلوک به اقصی نقاط شهرستان ممسنی متوقف شد (مصاحبه با مدیر کارگاه بلوک‌زنی، ۱۴۰۰). سرانجام، شرکت «دژسازه اطلس بناب» به مثابه جدیدترین کارگاه تولیدی روستای گچگران در سال ۱۳۹۶ه.ش تأسیس گردید. حوزه فعالیت این شرکت دربرگیرنده بلوک‌دیواری، سقفی، دوس و جدول بوده و میانگین تولید روزانه این واحد تولیدی، ۶۰۰ عدد است. این کارگاه تولیدی که برای ۶ نفر اشتغال‌زایی کرده، با موانعی نظیر کم‌کاری نیروی کار و کمبود مصالح مواجه است (مصاحبه با مدیر شرکت دژسازه اطلس بناب، ۱۴۰۰).

۵-۳-۳. کارگاه چوب‌بری

کارگاه «چوب‌بری» گچگران (در مجاور محور ترانزیتی نورآباد - خومه‌زار) در سال ۱۳۶۵ه.ش تأسیس شد. این کارگاه با برخورداری از ۱۰۰۰ متر مربع وسعت و تهیه قطعات چوب از بخش شاپور کازرون و تولید و ارسال ۳۰۰۰ صندوق رطب، الوار و گوجه به مناطق کنارتخته و شهرستان دشتستان (شرکت صادراتی خرماي برازجان و دالکی) و همچنین ارسال تخته

پالت به شهرستان ماهشهر، زمینه اشتغال ۸ نفر (۴ نفر در کارگاه و ۴ نفر در باغ) را فراهم کرده است (مصاحبه با مدیر کارگاه چوب‌بری گچگران، ۱۴۰۰).

۴-۳-۵. واحدهای مرغ‌داری

به طور کلی سه واحد «مرغ‌داری» در روستای گچگران قابل شناسایی است که برخی به لحاظ موقعیت جغرافیایی در روستای گچگران، ولی برخی شعب با تصمیم مدیرعامل به روستاهای مجاور (شهرک و آبیان) منتقل شده است. واحد نخست مرغ‌داری با برخورداری از پیشینه‌ای کهن در سال ۱۳۵۸ ه.ش در روستای گچگران تأسیس شد. این مرغ‌داری با برخورداری از ۵۰۰۰ متر مربع وسعت، تولید ۱۰۰۰۰ مرغ (طی دو ماه) و صادرات محصولات تولیدی به جنوب کشور (استان‌های فارس و بوشهر) زمینه اشتغال ۲ تا ۳ نفر را فراهم ساخت. با وجود این، فعالیت این شعبه در روستای گچگران طی دهه ۱۳۹۰ ه.ش به حالت تعلیق درآمد. دومین واحد مرغ‌داری گچگران در سال ۱۳۷۰ ه.ش در منطقه آبیان تأسیس گردید. این شعبه با برخورداری از ۴۰۰۰ متر مربع وسعت، تولید ۱۰۰۰۰ مرغ (طی دو ماه) و صادرات به استان‌های فارس و بوشهر برای ۲ تا ۳ نفر اشتغال‌زایی کرده است (مصاحبه با مدیر مرغ‌داری گوشتی، ۱۴۰۰).

سومین واحد مرغ‌داری که به لحاظ موقعیت جغرافیایی در مجاور کوه سیمله قرار دارد، در سال ۹۳-۱۳۹۲ ه.ش تأسیس شد. این مرغ‌داری، با ۱۲۰۰۰ مترمربع وسعت و ۲۸۰۰ متر زیربنا برای ۴ نفر به‌طور مستقیم و ۱۲ نفر به‌طور غیرمستقیم اشتغال‌زایی کرده است. میزان تولید سالانه مرغ‌داری نیز ۳۰۰ تن گوشت است. شایان ذکر است که میزان تخم‌ریزی مرغ‌داری در سال، ۴ تا ۵ دوره (هر دوره ۳۰ هزار عدد) می‌باشد و در هر دوره، ۶۰ تا ۷۰ تن گوشت تولید می‌کند. دوره بهره‌برداری از فرآیند تبدیل جوجه به مرغ ۴۵ روز بوده و شروع به کار دوره بعدی تخم‌ریزی مستلزم سپری شدن ۱۵ روز است. با وجود این، مجوز رسمی طی ۷۵ روز صادر می‌شود. در مجموع مهم‌ترین موانع تولید این مرغ‌داری عبارتند از: الف) عدم دریافت نهاده که به منزله نابودی ۳۰ هزار قطعه رأس مرغ بوده است؛ ب) عدم دریافت سهمیه (۷۹ تن ذرت و ۴۶ تن سویا) در سیستم بازارگاه و متعاقباً انهدام جوجه‌ها و گرانی قیمت آنها؛ پ) عدم حمایت ستاد پشتیبانی دام از تولید (مصاحبه با مدیر مرغ‌داری گوشتی، ۱۴۰۰).

۵-۳-۵. واحد گاوداری

واحد «گاوداری» روستای گچگران در سال ۱۳۷۰ ه.ش و در زمینی به مساحت ۵۴۰۰ متر مربع در منطقه آبیان تأسیس گردید و ابتدا در چارچوب مرغ‌داری ۲۰۰۰ قطعه‌ای به فعالیت پرداخت. مقرون به صرفه نبودن این واحد تولیدی، ماهیت آن را به گاوداری تغییر داد که تا سال ۱۳۹۲ ه.ش با ۸۰ رأس گاو (۴۰ رأس شیری) به تولید محصولات لبنی پرداخت. در حالی که هر رأس گاو از ۲۰ تا ۴۰ کیلوگرم شیر برخوردار بود، عواملی نظیر تورم ناشی از علوفه‌جات و دارو، عدم حمایت دولت و قیمت ارزان مواد لبنی، فعالیت این واحد تولیدی را با رکود مواجه ساخت (مصاحبه با مدیر واحد گاوداری روستای گچگران، ۱۴۰۰).

۶-۳-۵. فروشندگی نفت و گاز (گازوئیل)

فروشندگی «نفت و گاز» (گازوئیل) گچگران در سال ۱۳۹۸ تأسیس و در سال ۱۳۹۹ در زمینی به مساحت ۶۰۰ متر و زیربنای ۹۰ متر دفتر اداری به بهره‌برداری رسید. با توجه به غیرقانونی بودن عرضه سوخت آزاد، عرضه سوخت بر اساس سهمیه‌ای است که فروشندگی نفت به مشتریان برخوردار از مجوز استفاده از سوخت گازوئیل می‌دهد. این گروه‌ها عبارتند از: الف) افراد دارای پروانه بهره‌برداری از چاه آب؛ ب) افراد برخوردار از مدارک کامل تراکتور؛ پ) ادوات کامل کشاورزی؛ ت) ماشین‌آلات صنعتی؛ ث) ژنراتورهای تالار پذیرایی؛ ج) مرغ‌داری، گلخانه، کارخانجات تبدیلی، دوشاب‌زنی و غیره (مصاحبه با مدیر فروشندگی نفت و گازوئیل روستای گچگران، ۱۴۰۰).

۷-۳-۵. جوشکاری

«جوشکاری» روستای گچگران به عنوان یک حرفه و تخصص در سال ۱۳۵۶.ش تأسیس شد و در سال ۱۳۵۷.ش به‌طور رسمی شروع به کار کرد. علی‌رغم وجود موانعی جهت تهیه ابزارهای اولیه جوشکاری نظیر سنگ‌فرز، موتورجوش، سنگ‌برش و برق سه‌فاز، جوشکاری اخیر به کار خود ادامه داد. سهمیه جوشکاری در سال ۱۳۶۱.ش میان شرکا تقسیم و اساتید مختلفی در آن مشغول به کار شدند. این جوشکاری تا دهه ۱۳۹۰.ش به ارائه خدماتی نظیر تیرآهن ساختمان، سایه‌بان، درب و پنجره منازل پرداخت (مصاحبه با مدیر جوشکاری روستای گچگران، ۱۴۰۰).

۸-۳-۵. نمایندگی کرمان‌موتور

نمایندگی «کرمان‌موتور» که در مجاور چشمه آب‌گرم روستای گچگران واقع است، در سال ۱۳۹۴.ش در ساختمانی به مساحت ۱۲۰۰ مترمربع شروع بکار کرد. این نمایندگی در فروردین ۱۳۹۵.ش به‌عنوان نمایندگی برتر امداد نوری در سطح کشوری انتخاب، و در سال ۱۳۹۷.ش در سطح استان فارس حائز رتبه اول شد. نمایندگی کرمان‌موتور در سه ماهه چهارم سال ۱۳۹۹.ش نیز در بین نمایندگان برتر کشور در حوزه رضایت‌مندی مشتریان (CSI) قرار گرفت. شایان ذکر است که این نمایندگی موفق به رفع کمبودهای شرکت در زمینه تجهیزات، قطعات، گسترش فضای انبار و محوطه کارگاهی شد که سبب تغییر رتبه وزارت صنعت این نمایندگی از ۴ به ۲ گردید. انحصاری بودن در منطقه و شهرستان ممسنی از جهت برند و استقرار در محور مواصلاتی شمال به جنوب، فقدان نمایندگی در شهرهای مجاور و وجود چشمه تفریحی - توریستی آب‌گرم روستای گچگران در مجاور این نمایندگی از جمله مزیت‌های آن است. در مجموع، حوزه خدمات‌دهی نمایندگی کرمان‌موتور دربرگیرنده شهرستان‌های کازرون، خشت، فراشبند، گچساران، بهبهان، دهدشت، یاسوج، باشت، مصیری، رامهرمز و اهواز می‌باشد (مصاحبه با مدیرعامل کرمان‌موتور ممسنی، ۱۴۰۰).

۹-۳-۵. گل و نهال‌فروشی باغ بهشت

یکی از مراکز تولیدی گیاهان، «گل و نهال فروشی باغ بهشت» است که طی دهه ۱۳۸۰ ه.ش در شهر نورآباد آغاز بکار نمود و در سال ۱۳۹۰ ه.ش به روستای گچگران منتقل شد. این نهال فروشی در زمینی به فعالیت ۱۷۳۴ متر مربع مستقر و برای یک نفر اشتغال زایی کرده است. مقصد صادراتی این مرکز تولیدی دربرگیرنده شهرستان های ممسنی، کازرون، شیراز و استان کهگیلویه و بویراحمد است (مصاحبه با مدیر گل و نهال فروشی روستای گچگران، ۱۴۰۰).

۴-۵. مراکز خدماتی و رفاهی

شیوه خدمات دهی مراکز خدماتی - رفاهی سکونتگاه گچگران در اشکال سنتی و مدرن مشهود است. این مراکز خدماتی عمدتاً به صورت مغازه های گوناگون به ارائه خدمات به روستائیان می پردازند. یکی از مهم ترین مغازه های این سکونتگاه در چارچوب «فروشگاه تعاونی» فعالیت داشت که در دوره اصلاحات ارضی با هدف تهیه نیازهای مردم و فروش کالاها با قیمت مناسب تأسیس شد. با توجه به توزیع ارزاق عمومی بر بنیاد کوپن، این تعاونی در قبال دریافت کوپن روستایی از ساکنان، کالاهای اساسی (برنج، گوشت، مرغ، روغن، قند، پنیر و مواد شوینده) را در اختیار ساکنان قرار می داد. با تغییر و تحول در نگرش دولت نسبت به این سیستم، فروشگاه تعاونی گچگران منحل شد. شایان دقت است که از آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران تا اواخر دهه ۱۳۷۰ ه.ش کمک های دولت به مردم روستا در چارچوب «دفترچه بسیج»، «کوپن» و «شصت سالگی» صورت گرفت. نوع کمک رسانی به روستائیان در اواخر دهه ۱۳۸۰ ه.ش به «یارانه» تغییر یافت و در دهه ۱۳۹۰ ه.ش به صورت «معیشتی» پرداخت شد.

در خصوص سایر مغازه های این سکونتگاه باید اذعان داشت که این مغازه ها بیشتر به صورت هایپرمارکت و سوپرمارکت هستند و مایحتاج روزه ساکنان روستا را تأمین می کنند. چنین سوپرمارکت هایی تا دهه ۱۳۶۰ ه.ش صرفاً محصولات خشکبار را به فروش می رسانیدند؛ چرا که یخچال مخصوص نگه داری لبنیات وجود نداشت. برخی مغازه ها با واگذاری کپسول گاز به ساکنان روستای گچگران در دهه ۱۳۶۰ ه.ش و عدم نیاز به مراجعه به شهر نورآباد و ایستادن در صف های طولانی، نقش بسزایی در خدمات رسانی به ساکنان داشتند. یکی دیگر از مراکز خدماتی این سکونتگاه، کارخانه پایش محصولات کشاورزی است. این کارخانه ابتدا به صورت «آسیاب بادی» در سال ۱۳۰۴ ه.ش تأسیس شد و فرآیند تبدیل آرد به گندم را انجام می داد. با وجود این، کارخانه نوین روستای گچگران به عنوان دومین کارخانه شهرستان ممسنی در سال ۱۳۳۰ ه.ش با خرید یک دستگاه موتور دیزلی راه اندازی و در سال ۱۳۶۵ ه.ش به کارخانه برقی تبدیل شد. این کارخانه تا اواسط دهه ۱۳۹۰ ه.ش به پایش محصولات نظیر برنج، ذرت، جو و گندم پرداخت و نقش بسزایی در کاهش هزینه ها و صرفه جویی در وقت ساکنان این روستا ایفاء کرد؛ چرا که رفت و آمد آنان به سایر مناطق شهرستان جهت پایش محصولات خود را کاهش داد. با وجود این، معضلات ناشی از هزینه سنگ کارخانه، رکود آن در اواخر دهه ۱۳۹۰ ه.ش را به همراه داشت (مصاحبه با مدیر کارخانه پایش محصولات کشاورزی روستای گچگران، ۱۴۰۰).

برخی از مکان‌ها و مغازه‌های روستای گچگران به ارائه خدمات سوخت، فنی و تعمیراتی و املاک پرداخته‌اند. در خصوص خدمات سوخت می‌توان به جایگاه سوخت CNG در ورودی ضلع شرقی روستای گچگران و مجارو چشمه آب گرم اشاره کرد. این جایگاه سوخت که در سال ۱۳۹۲ ه.ش افتتاح شد، به‌عنوان دومین جایگاه سوخت شهرستان ممسنی به شمار می‌رود و برای ۱۵ نفر اشتغالزایی مستقیم ایجاد کرده است. این جایگاه همچنین دارای ۳ سکو، ۶ پمپ فشار قوی و ظرفیت ۶۰ کیلوگرم در دقیقه به صورت خدمات‌رسانی ۲۴ ساعته است (خلیلی، ۱۳۹۲). از سوی دیگر، مغازه خدمات فنی در مجاور جاده مواصلاتی نورآباد - خومه‌زار و جایگاه سوخت CNG واقع شده است و خودروهایی که قصد تأمین سوخت (گاز) از پمپ گاز را دارند، می‌توانند جهت رفع نقص فنی خودروی خود از خدمات این مغازه بهره ببرند. در خصوص خدمات املاک روستای گچگران می‌توان به املاک «ارشیا» اشاره کرد که به‌عنوان اولین املاک روستایی گچگران و با هدف ارائه خدماتی نظیر رهن و اجاره منزل، خرید و فروش زمین، ویلا، خانه و باغ در سال ۱۳۹۸ ه.ش شروع بکار کرد. شایان ذکر است که مغازه‌های برخوردار از ماهیت لاکچری و نوین همانند کافه در اواخر دهه ۱۳۹۰ ه.ش در روستای گچگران راه‌اندازی شدند که مورد توجه نوجوانان و جوانان این روستا واقع شد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق بیانگر سیر تحولات اقتصاد روستایی گچگران پس از اصلاحات ارضی است. نتایج پژوهش نشان‌دهنده این است که بخش عمرانی این سکونتگاه دستخوش دگرگونی عمیقی در ابعاد کالبدی و زیرساختی شده است. بخش تولیدی این سکونتگاه نیز با برخی تغییر و تحولات نظیر حذف صنایع دستی، دامداری و باغداری محدود مواجه گردیده که مهم‌ترین دلیل آن را می‌توان رهایی ساکنان از شیوه زیست ایلپاتی پس از اصلاحات ارضی و روی آوردن به یکجانشینی دانست. با وجود این، بخش کشاورزی به تدریج به سوی بهره‌گیری از ماشین‌آلات مدرن سوق پیدا کرده است، ولی همچنان با کشاورزی مکانیزه فاصله دارد. از سوی دیگر، در بخش کارگاه‌های تولیدی، برخی کارگاه‌های فعال زمینه اشغال‌زایی را برای ساکنان این روستا فراهم کرده‌اند، ولی برخی دیگر از این کارگاه‌ها با رکود مواجه شده‌اند. بخش خدمات نیز ضرورت‌های بنیادین و معیشتی ساکنان گچگران را تأمین کرده است، ولی افزایش سطح رفاهیات مستلزم سرمایه‌گذاری است. در مجموع، این نتیجه حاصل می‌گردد که اصلاحات ارضی ضمن تزلزل در ساختار ایللی - عشیره‌ای ممسنی، اقتصاد روستایی گچگران (عرصه‌های عمرانی، دامداری، باغداری، کشاورزی، صنایع دستی و کارگاه‌های تولیدی) را متحول ساخته، به‌طوری که دگرگونی‌های اقتصادی این سکونتگاه روستایی با وقوع انقلاب اسلامی و اجرای برنامه‌های توسعه روستایی تا سال ۱۴۰۰ ه.ش شتاب یافته و کشاورزی و واحدهای تولیدی کوچک بیش از دامداری مورد عنایت ساکنان قرار گرفته است. بر این اساس، راهکارهایی در رابطه با فعال‌سازی هر یک از این بخش‌ها در سکونتگاه گچگران ارائه می‌گردد:

بخش عمرانی: ۱. ترغیب ساکنان روستا توسط دهیاری جهت بهسازی و نوسازی کالبدی منازل خود بر اساس برنامه‌ریزی فضایی (فضای جغرافیایی روستای گچگران) و آمایش سرزمین متناسب با ظرفیت‌های این سکونتگاه؛ ۲. عریض‌سازی خیابان اصلی روستا (خیابان آزادی) و عقب‌نشینی برخی منازل روستا از حریم خیابان اصلی تحت نظر دهیاری و به دور از ملاحظات خویشتاوندی؛ ۳. تأسیس فلکه شیک و مدرن در میدان‌های اباالفضل و امام حسین روستا همراه با نصب المان نخبگان برجسته علمی سکونتگاه گچگران؛ ۴. استمرار خدمات‌رسانی دهیاری به ساکنان روستا در زمینه عمرانی و تأسیسات زیربنایی (آب، جاده، اینترنت، کتابخانه، پارک تفریحی و غیره)

بخش تولیدات کشاورزی، دامداری، باغداری و صنایع دستی: ۱. ارائه خدمات با کیفیت توسط شرکت تعاونی تولید روستای گچگران به کشاورزان ۲. برگزاری کلاس‌های آموزشی و توجیهی توسط شرکت تعاونی تولید روستای گچگران برای کشاورزان ۳. رایزنی شرکت تعاونی تولید روستای گچگران با اداره جهاد کشاورزی شهرستان ممسنی جهت مکانیزه کردن کشاورزی و تولیدات باغی (به ویژه انار) این روستا ۴. مدیریت تنش‌های آبیابیه توسط میرآب معتمد و مقبول کشاورزان ۵. حمایت شرکت تعاونی تولید روستای گچگران از باغداران این سکونتگاه جهت فروش محصولات خود با قیمت مناسب در بازار ۶. ترغیب زنان مجرب روستا توسط دهیاری برای تولید صنایع دستی و فروش در بازار.

بخش کارگاه‌های تولیدی: ۱. آموزش نیروی انسانی این کارگاه‌ها توسط مالکان ۲. چانه‌زنی دهیاری گچگران با معاونت عمرانی فرمانداری، اداره تعاون روستایی و اداره صنعت، معدن و تجارت شهرستان ممسنی جهت تخصیص وام به کارآفرینان روستایی برای به حرکت درآوردن چرخ‌دنده‌های کارگاه‌های تولیدی (بلوک‌زنی، مرغداری، چوب‌بری و غیره) ۳. تبلیغ فعالیت شرکت‌ها و کارگاه‌های تولیدی در فضای مجازی (پیج اینستاگرام گچگران؛ دیارخوبان و صدای ممسنی) جهت فروش محصولات تولیدی خود در بازار.

بخش خدماتی - رفاهی: ۱. افزایش کیفیت و تنوع محصولات مغازه‌ها و ارائه آنها با قیمت مناسب به ساکنان روستا ۲. تأسیس برخی مغازه‌های جدید نظیر قصابی، ساندویچی، خشکبار و تنقلات در روستا با حمایت دهیاری ۳. پیگیری دهیاری و شرکت تعاونی تولید روستای گچگران جهت تخصیص بودجه و وام از سوی نهادهای ذیربط شهرستان ممسنی به مدیریت کارخانه برنج‌زنی گچگران در راستای مدرن‌سازی ابزارآلات آن و ارائه خدمات با کیفیت‌تر به مشتریان و صرفه‌جویی در وقت ساکنان (عدم مراجعه به دیگر کارخانه‌های برنج‌زنی شهرستان ممسنی) ۴. راه‌اندازی آرایشگاه و کافه‌کتاب‌ها در روستا.

منابع و مأخذ

اساسنامه شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران (۱۳۹۱)، پیشینه و اهداف تأسیس شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران، شهرستان ممسنی: شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران.

- اسکندری، لهراسب (۱۳۹۳)، «گفتگو با یکی از کلانتران ممسنی و تاریخ زنده حوادث یکصد سال اخیر»، *مجله نورباران*، شماره ۴۹.
- افراخته، حسین (۱۳۹۳)، *جغرافیای روستایی ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدمیر (۱۳۹۳)، *نظریه‌های توسعه روستایی*، تهران: انتشارات سمت.
- پورطاهری، مهدی (۱۳۹۶)، *طراحی روستایی*، تهران: انتشارات سمت.
- حبیبی فهلیانی، حسن (۱۳۸۴)، *اثرهای پیش از تاریخ، و دوران تاریخی و مشاهیر ممسنی*، شیراز: انتشارات بنیاد فارس‌شناسی.
- حسینی، سید محمد حسین (۱۴۰۰)، *دگرگونی‌های اجتماعی سکونتگاه گچگران*، مشهد: انتشارات ارسطو.
- خلیلی، وحید (۱۳۹۲)، «افتتاح دومین جایگاه سوخت CNG شهر نورآباد»، *مجله نورباران*، شماره ۲۳.
- زاهد، فیاض (۱۳۸۷)، «گذری بر قانون اصلاحات ارضی در ایران»، *پژوهشنامه تاریخ*، سال سوم، شماره ۱۱.
- زکی پور، نعمت‌اله و حیدری، آرمان (۱۳۹۹)، «ساختار سیاسی - اجتماعی و ساز و کارهای قدرت در بافت سنتی جامعه ایلی، مطالعه موردی در جامعه ایلی کهگیلویه و بویراحمد»، *فصلنامه انسان‌شناسی*، سال هفدهم، شماره ۳۰.
- زیتنی فخرآباد، محمد مهدی و عسکری مقدم، مصطفی (۱۴۰۰)، «آینده پژوهی پیامدهای امنیتی بحران منابع آبی در نواحی مرزی ایران»، *فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی*، دوره چهارم، شماره ۳.
- سالنامه آماری (۱۳۹۵)، *سرشماری نفوس و مسکن روستای گچگران*، مرکز آمار ایران.
- سجاسی قیداری، حمداله، پورطاهری، مهدی، صادقی، وحید و حسینی، سید محمد حسین (۱۳۹۵)، «تحلیل رابطه طایفه-گرایی اجتماعات محلی با توسعه سیاسی در شرایط انتخاباتی: مطالعه موردی شهرستان نورآباد ممسنی»، *فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، سال چهاردهم، شماره ۱.
- صادقی، ملاگرگلی (۱۳۷۷)، *ممسنی دشتی پراز نون و تشتی پراز خون*، شیراز: کوشامهر.
- شایان، حمید، تقیپو، علی‌اکبر و خسروبیگی، رضا (۱۳۹۱)، «تحلیل نقش مشارکت مردم در پایداری اقتصاد روستایی: مطالعه موردی دهستان ایجرود بالا»، *شهرستان ایجرود، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، شماره ۱۹.
- شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران (۱۳۸۳)، *میزان تولید و کشت محصولات کشاورزی روستای گچگران*، شهرستان ممسنی: شرکت تعاونی تولید گچگران.
- شرکت تعاونی تولید روستایی گچگران (۱۴۰۰)، *مجموع اراضی زراعی گروه‌های هشت‌گانه و متفرقه گچگرانی*، شهرستان ممسنی: شرکت تعاونی تولید گچگران.
- صفی‌نژاد، جواد (۱۳۹۳)، «ساختار اجتماعی عشایر ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال پنجم، شماره ۱.

کاویانی راد، مراد و صادقی، وحید و حسینی، سید محمد حسین (۱۴۰۰)، «تبیین ژئوپلیتیکی روابط طویف در حوزه انتخابیه ممسنی»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هفدهم، شماره ۱.

کاویانی راد، مراد و حسینی، سید محمد حسین و صادقی، وحید (۱۴۰۰)، «نقش کدخدا در تحولات اجتماعی - سیاسی طایفه بکش از ایل ممسنی، مورد مطالعه: بازه زمانی مشروطه تا اصلاحات ارضی، فصلنامه دانش سیاسی، دوره هجدهم، شماره ۱.

کریم زاده، حسین، ولایی، محمد و منافی آذر، رضا (۱۳۹۵)، «نقش تنوع بخشی به فعالیتها در پایداری اقتصاد روستایی: مطالعه موردی دهستان مرحمت آباد میانی»، شهرستان میاندوآب، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم، شماره ۲۰. مشاهده میدانی نگارنده (۱۴۰۰)، وضعیت دامداری، منازل مسکونی و فضای مجازی در روستای گچگران، شهرستان ممسنی، روستای گچگران.

مصاحبه با مدیرعامل شرکت تعاونی تولید روستای گچگران (۱۴۰۰)، گروه های هشت گانه کشاورزی گچگران، شهرستان ممسنی، روستای گچگران.

مصاحبه با مدیرعامل کارگاه های تولیدی روستای گچگران (۱۴۰۰)، وضعیت کارگاه های تولیدی خشت زنی، بلوک زنی، دژسازه اطلس بناب، مصالح ساختمانی، نفت و گازوئیل، جوشکاری، پایش محصولات کشاورزی، گل و نهال فروشی، مرغ داری و گاوداری، شهرستان ممسنی، روستای گچگران.

مصاحبه با موی سپیدان روستای گچگران (۱۴۰۰)، سرچشمه های آب، وضعیت کشاورزی، وضعیت زیرساختی و ارتباطات روستای گچگران، شهرستان ممسنی، روستای گچگران.

منشی زاده، رحمت اله و صادقی، مظفر (۱۳۸۹)، «تحولات فضایی روستاهای پیرامون شهر با تأکید بر تعامل روستا - شهری؛ مورد: روستاهای پیرامون شهر نورآباد ممسنی»، مجله چشم انداز جغرافیایی، سال پنجم، شماره ۱۲.

میرفتاح، سید علی اصغر (۱۳۵۶)، «منزلگاه های راه شاهی: منزلگاه گچگران»، فصلنامه بررسی های تاریخی، سال دوازدهم، شماره ۲.

نوروزی، عباس و شهبازی، اسماعیل (۱۳۹۹)، «بررسی تطبیقی قانون اصلاحات ارضی و لایحه اصلاحی آن در ایران»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۲۳، شماره ۲۱.

هاشمی، سید جواد (۱۳۹۱)، رفع مشکل آب ۱۵۰ هکتار زمین کشاورزی در روستای گچگران ممسنی، خبرگزاری ایرنا.